

Resurrección M.ª de Azkueren Dotrina argitaragabea

INES PAGOLA
(E.H.U./U.P.V.)

ABSTRACT

We publish here a manuscript by R. M.ª de Azkue (1896), preserved unpublished in the Urquijo Collection of the Library of the Diputación de Guipúzcoa. It is a translation of Astete's *Doctrina Cristiana into the dialect of Biscay*, and has a markedly purist character both lexically (this being a fundamental preoccupation of his contemporary S. Arana Goiri; cf. the essay by I. Laka included in this volume) and also morphologically, particularly as regards the morphology of the verb. Along with *Batxi Gazur* and *Bein da betiko* (published by Pagola 1986), this is one of the first examples of the trend commonly known as *hiperbiscayan*, following Prof. Michelena (cf. the recent essays on the subject by I. Laka).

1. Hemen aurkezten da R. M.ª Azkuek 1896. urtean bizkaierara itzuli zuen Aita Gaspar Asteteren Kristiñauen Ikasbidea. Jatorrizko eskuizkribua Gipuzkoako Foru Aldundiko Bibliotekako «Fondo Julio de Urquijo» delakoan, 5177 signaturapean, aurkitzen da eta bertako zuzendari den Milagros Bidegainen eta Jokin Mugica bibliotekariaren laguntzari esker argitara ematen.

1897. urtean Baionan eta egilearen izenik gabe *Kristinauen Ikasbide laburrtua Baionako Elizterikoa Lapurdiko euskeratik Bizkaikora biurrutua. Doctrina Cristiana compendiada de la Diócesis de Bayona traducida del euskera de Lapurdi al castellano. Kristinauen Ikasbide laburrutua Baionako Elizterikoa Lapurdiko euskeratik Gipuzkoakora itzulia* izenburu luzea daraman *Dotrina argitaratu* zen. Egilea, J. Bilbaok dioen bezala, Azkue da, begi bistan baitago, obra hau eta honera aldatzen duguna erkatzen badira, biak idazle berak moldatuak direna. Azkuek ez bide zuen izkribua inprimerazi Baionako argitalpenaren pres-taeran erabilia zuelako hain zuzen, eta argitalpen honek, azken finean, bizkaierazko Dotrinaren bere idaztaldia, laburtua bazen ere, eskeintzen zuelako.

2. Ortografiari dagokionez, bijoaz lehendabizi egin ditugun grafia

aldaketak: *l*-ren ordez *ll* idatzi dugu, *š*-ren ordez *x*, *tš*-ren ordez *tx* eta behin agertzen dan *tž*-ren ordez *tx*. Azken honi, *ts* gangarduna iturri duten *tx*-ekin nahas ez dadin, ohar bat ezarri diogu, 59garrena, hain zuzen.

Hiru hilabete igaroko dira Azkuek izkribu hau idazten duenetik *Proyecto de ortografía* kaleratzen duen arte. Bertan proposatzen duen ortografia sistema puntu nagusi batean aldentzen da *Izkindean* aurki daitekeenaz, zein baita *r* biguna eta *r* gogorra neultraltze posizioan ere ezberdintzeko idaztaraua. 1897. urteko *Euskalzalale* aldizkarian eta, Arana Goiriren sistema onartzen duen arte, bere lanetan darabilena, haatik, bi puntutan aldentzen da *Proyectoan* emandako ortografia arauetatik; oker ez bagara, gorago aipatu Baionako *Kristinauen Ikasbide laburr-tuan* eta *Parnasorako bidean* bakarrik darabil kontsonante aurrean eta hitz bukaeran ere *rr* grafia. Bigarrenik, *s* eta *z*, nahiz *ts* eta *tz* bustiak (azken bikotea, dakigunez, *Bein da betikoren* lehen argitalpenean agertzen da lehen aldiz) *s*, *z*, *ts* eta *tz* gangardunak erabiliaz bereizteari uzten dio. Testu honi dagokionez, ez dago arrazoirik, urte bereko bere beste lanetan ez bezala, *z* eta *tz* gangardunak baztertu dituenik pentsatzeko. Gorago aipatu salbuespenaz kanpo, bi grafia hauek ez badarabiltza ere, arrazoia bestelakoa litzateke: *Izkindeari* jarraiki bustidura *nonbaiteko bertagia* («fenómeno particular») denez idazkeran ez agertzeko joera erakusten du, honela ez du *elizea*, *bakoitza*,... idazten (Cf. esaterako, *Euskalzalalen eliŕea*, *bakotŕa*,...) *elizea*, *bakoitza*,... baizik; *ts* eta *s* gangardunak, bestalde, bere hitzetan esateko, «organikoak» direnean bakarrik darabiltza eta *ll* nahiz *ñ*-ri dagokienez, zalantza larria agertzen du: *ilen* (1. orr.) baina *illak* (1. orr.), *iluntegi* (1. orr.), baina *illuntegi* (2. orr.); *Atsegingtzaile* (11. orr.), baina *Atseginzaille* (1. orr.); *kristinau* (4. orr.), baina *kristiñau* (azala); *Erregina* (20. arr.), baina *Erregiña* (19. orr.); *inori* (25. orr.), baina *iñor* (25. orr.); etab.

Zalantzak aipatu ditugunez gero, ohar bedi letra larriz beharko luketen zenbait hitz letra xehez ere agertzen direla (Ik. 1, 14, 23, 24, 40, 60 eta 70. oharrak) eta gidoiaren erabileran, bestalde, ez duela beti era berean jokutzen: *nai izate* (2. orr.), baina *nai-izate* (10. orr.); *baru saru* (31. orr.), baina *baru-saru* (31. orr.); *autor entzule* (30. orr.), baina *autor-entzule* (38, 39, 40. orr.); etab.

2.1. Bizkaitarra izanik, Azkuek nahaste franko agertzen du *s/z* eta *ts/tz* bikoteen erabileran; halere, nekez aurki daiteke hitz bera bi erataria idatzirik: I. Lakak, *Parnasorako bideaz* ari dela, dioen bezala¹ «zalantza gutxi dago, eta dirudienetz aurretik hartutako erabaki baten arauera idazten dira *s* edo *z* nahiz *ts* edo *tz* daramaten hitzak». Hona hemen testu honetan hots hauek sistematikoki nahasten dituzten hitzen zerrenda: *asi* «hazi» (Cf. *Izkindean asi* «hazi», *azi* «hasi». Hemen, or-

(1) I. Laka, «Parnasorako Bidea-ren hizkuntzaz», *ASJU*, XIX-1, 1985, 224.orr.

dea, *asi* «hasi», honela, -s-z idazten du); *astertu*, *asterketa*,... (-s-z ere *Izkindean* eta *Euskalzal*eko bere lanetan); *azpertu* (honela ere *Euskalzal*en); *eskondu*, *eskontza*,... (-s-z *Bein da betikoren* lehen argitalpenean, baina -z-z bigarreanean); *eskutapen* (honela ere *Izkindean*); *esku-tau* (-s-z ere *Izkindean*); *ezker* «esker (-z-z ere *Euskalzal*en. Cf., beherago, *esker* «ezker»); *kesatu* (honela ere *Euskalzal*en); -*kuntsa* (-ts-z ere *Izkindean*, *Euskalzal*en,...) *mesa* (honela ere *Euskalzal*en); *Jasco* (-s-z ere *Euskalzal*en); *sapatu* (honela ere *Euskalzal*en); *sentzun* (baina *zentzun* «aholku»,... honela ere *Izkindean*) eta *siniztu*, *sinizgai*,... (honela ere *Euskalzal*en). Zenbaitetan erabaki horren zergatikoak etimologikoak dira: *azkatu* (Astarloak dioen bezala² *atz-ka-tu-tik*, lit. «dedear». -z-z ere *Euskalzal*en); *esker* «ezker» (*esku*-rekin zer ikusirik duelakoan edo. Honela ere *Izkindean*) eta *giza* «gisa» (Azkuek berak dioenez³: «Locución puramente euskara, originaria de *giza* = naturaleza, modo de ser». Honela ere *Izkindean*, *Euskalzal*en,...). Denboraren ibileran murriztuz doan zerrenda honek inolako axola badu, hauetako zenbait hitz, adibidez, *esker*, *eskondu*, *siniztu*,... Azkuek lehenbizi eta bere jarraitzaileek gero modu berean idatziko dituztelako da.

3. Azkueren *Izkindea* dugu mendearekin sortzen den literatur mugimendu berriak hain gogoko izango duen Arriandiagak eta Eleizaldeak, batik bat, logikaren izenean proposaturiko aditz sistimaren garbitze eta berriztearen aintzindari. Denboraren ibileran gaztaroko Gramatikan defendatu zituen gehiegikeriez damutuko bada ere, *Izkindearen* itzala nabarmena da ondorengo bere Obran. Testu honi dagokionez, *Izkindean* sortu eta *Bein da betikoren* lehen argitalpenean bakarrik erabilitako *daut*, *daugu*, *daiz*, *gaiz*,... bezalako formak baztertzan dituen arren, halere zenbait ezaugarri gordetzen ditu. Lehenengoa, N-N-en 3. pertsonako formei dagokie: ondorengo bere lanetan aurki daitezkeen *dabe*, *daben* (singularrean nahiz pluralean), *dabez*, *eban*, *ebazan*, *eben* eta *ebazan*-en ordeez, hemen eta, *guk* dakigula, *Bein da betikoren* lehen argitalpenean bakarrik, *daue*, *dauen* (singularrean nahiz pluralean), *dauez*, *euan*, *euazan*, *euen* eta *euezan* darabiltza. Bigarrena eta hirugarrena, lehenengoa ez bezala, Azkueren geroko Obran ez ezik, azkuetarren nahiz aranatarren lanetan, hots «hiperbizkaiera» guztian, aurki daitezke. Hauetaz beste nonbait mintzatu garenez gero⁴, han esandakoak hemen errepikatzeari mugatuko gatzazkio: N-N-N-en orain aldiko formei dagokienez, Azkuek literatur tradizioko *deutsat*, *deust*,... bezalako formen ordeez *dautsat*, *daust*,... darabiltza, *Izkindean* emandako legeari jarraituz: «*Au* ó *eu* se emplean para auxiliar á verbos transitivos: AU

(2) Ik. P. P. Astarloa, *Apología de la lengua bascongada*... Madrid, 1803, 80.orr. Hemendik hartu bide zuen Arana Goirik ere, iturburua aitortzen ez duen arren. Cf. Azkuek 1918-ko Hiztegian, s.v. *soltar(se)*, dioena: «*askatu*. = Algunos escriben (un (sic) tiempo también yo escribía) con z: *azkatu*; por creer que viene de *atz* 'dedo'. *Askatu* y aún más su variante *eskatu* se dice unánimemente con s, aun allí donde distinguen los dos sibilantes s y z».

(3) *Izkindea*, 346.orr., oharra.

(4) Ondoko liburuaeren Hitzaurrean: R. M.ª de Azkue, *Bein da betiko. Batxi Guzur*. Donostia, 1986.

para manifestar *presentes próximos*. EU cuando se quiere demostrar *presentes remotos*. -it-dun formak gaitzestea, eta ondorioz *ditu* edo, gehienez ere beranduagoko *dituz-en* ordez Azkuek berak sortutako *dauz*, edota *gaitu*-ren ordez *gauz*, *zituzan*-en ordez tradizioz gabeko *euazan*, etab. erabiltzea litzateke hirugarren berrikuntza.

3.1. Aditzaz kanpoko morfologiari dagokionez, hiru puntu aipatuko ditugu soilik: a) Testu hau idatzi zuen urte berean argitara irten zen *Parnasorako bidean*, Azkuek *bere* nahiz *beren* erabiltzen ditu singularreko hirugarren pertsonaren jabetza adierazteko, eta pluralen *euren*. I. Lakak dioenez⁵, singularreko bi forma hauek korreferentziaren arabera banatzen dira: «*bere*-k esaldiaren subjetuarekin korreferentziatzko erlazioa luke, hau da, *bere* ordaina litzateke; eta *beren*, ordea, subjektua ez denaren jabetza adierazteko erabiltzen da». Gure kasuan ez da honelakorik gertatzen, singularrerako forma bakarra dugu: *beren*; pluralerako berriz ere *euren*. b) *Izkindeari* jarraituz, testu honetan genitiboan, singularrean nahiz mugagabea (10), *gizonan*, *donean*, *Andra Marian*,... bezalako *-re-* gabeko formak ditugu. Ondorengo *bere* lanetan, ordea, *-re-dun* formak erabiliko ditu. Aldaketa *Euskalzale* inguruan kokatu behar da, 1897. urteko alean oraindik puntu honetan zalantza larria agertzen badu ere c) *-a-z* amaitzen diren hitzei dagokienez, *Izkindean* nahiz *Bein da betikoren* lehen argitalpenean absolutibo singularrean, *neskaa*, *gomutaa*,... eta ergatibo singularrean, *neskaak*, *gomutaak*,... idazten duena, ondorengo *bere* lanetan *neskea*, *gomutea*,... eta *neskeak*, *gomuteak*,... idatziko du. Gure iritziz, puntu honetan testu hau —asmoz behintzat— geroko *bere* obrarekin bat letorke, hanbat kontraadibide (guztira 12) nola adibide (guztira 14) aurki badaitezke ere. Ohar bedi, bestalde, gure ustetan forma zuzenak eta arauz kontrakoak liratekeenak ez direla nahasirik agertzen, lehenengoak Obraren lehen zatian eta bigarrenak —kasu bat izan ezik— 45. orrialdetik aurrera pilotzen direla. Badirudi, beraz, egileak bukaera aldeko forma okerrak zuzentzeaz ahaztu egin zela. Ik. 5, 8, 27, 49, 69 eta 85. oharrak.

(5) Op. cit., 230-231.orr.

[Azala]

Kristiñauen Ikasbidea

ó

Catecismo de la Doctrina Cristiana
 escrito por el P. Gaspar Astete S.J.
 y traducido al euskera
 por el presbítero
 Resurrección María de Azkue
 Doctor en Sagrada Teología
 Profesor de dicha lengua en el Instituto de Bilbao.

[1]

Sinizkizuna

Siniz dot Iaungoikoa dagona: Aita guztialduna, zero-lurren Egi-
 llea. Eta Iesukristo beren Seme bakarra, geure Iauna, Gogo Donean
 bitartez sortu, Maria Osoagandik¹ iaio, Ponzio Pilaton
 aginduz nekatu kurutzeratu il da lurpetua izan zana; beeko ilun-
 tegietara² iatzi, ilen artetik irugarren egunean biztu ta zerue-
 tara igonikoa; Aita³ Iaungoiko Guztialdunan eskuman iarririk
 dagona, ta andik biziak eta illak erabagitera etorriko dana. Si-
 niz dodaz Gogo Donea, Eliza Done guztientzakoa⁴, doneen al-
 kartasuna, obenen parkamena, aragian biztuera⁵, ta betiko bi-
 zitzea. Olantxe da⁶.

Sinizgaiak

Amalau dira sinizgaiak. Lenengo zazpirak Iaungoikotasunari da-
 gokioz. Beste zazpirak gure Iaun Iesukriston gizatasun Doneari.

Ona emen Iaungoikotasunagangoak:

Lenengoa: Iaungoiko bakar guztiz altsua dana⁷ siniztutea.

Bigarrena: Aita dalakoa.

Irugarrena: Semea dalakoa.

Laugarrena: Gogo Donea dalakoa.

Boskarrena: Egillea dalakoa.

Seigarrena: Gordetzaillea dalakoa.

Zazpigarrena: Atsegintzaillea dalakoa.

[2]

Gizatasun Doneari dagokiozanak aunetxek dira:

Lenengoa: Gure Iaun Iesukristo gizona dan aldetik Gogo Donean
 bitartez sortua izan zana siniztutea.

Bigarrena: Andra Mariagandik, bera seingintza-aurrean artean da
 ostean Osoa izanik, iaio zana siniztutea.

(1) O- larriak lehendik idatzia zuen o- xehea zuzentzen du.

(2) toki ilunetara-ren gainean zuzendua.

(3) Hitz hau eta urrengoaren artean *Guztialdunan* ezabatu zuen.

(4) Zuzendua. Lehenbizi *guzti-*, eta ondoren *edonon zabaldua* idatzi bide zuen.

(5) -ea, -aa-ren gainean zuzendua.

(6) *benetan* zuen lehenbizi idatzia.

(7) -n-, -l-ren gainean zuzendua dirudi.

Irugarrena: Geu obendunok gordetearren nekaldia ta eriotzea⁸ artu euazana siniztutea.

Laugarrena: Beeko illuntegietara⁹ iatzi ta bera noiz-elduko egozan guraso Doneak andik azkatu euazana siniztutea.

Boskarrena: Illen artetik irugarren egunean biztu zana siniztutea.

Seigarrena: Zeru edo osogoietan igon da Aita Iaungoikoan esku-man iarrita dagona siniztutea.

Zazpigarrena: Bizien da ilen zoria erabagitera etorriko dana siniztutea; au da, onai beren agindu doneak gorde euezalako atsegina, ta gaiztoai gorde ezeuezalako beti betiko damugarria emotera.

Geure Aita

Zeruetan zagozan Geure Aita, donetua izan bei zure izena, betorkigu zure agintaritzea, egin bei zure nai izatea zeruan legez lurrean.

- [3] Egunean eguneango geure ogia gaur emon eiguzu, ta parkatu eiguzuz geure zorrak, geuk / geure zordunai parkatuten dau-tsaguzanez¹⁰. Eta ez itxi esetsian iausten, baina gorde gaizuz¹¹ gaitzetik. Arren bai.

Agur Maria

Agur Maria doaiz betea, Iauna da zugaz, onetsia zara zu andra guztien artean, da onetsia da zure sabeleko ekarria Iesus.

Maria dontsua¹² Iaungoikoan Ama, arren egizu gu obendunokaitik orain da gure eriotzako orduan. Arren bai.

Agur Erregina

Agur Erregina ta Ama errukiorra, bizia gozotasuna ta geure itxaropena, Agur. Zeuri deika gagoz Eban seme erbestetuok; Zeuganako gurariaz inkesaka ta negarrez gagoz malkoz beteriko aran onetan. Ea bada geure bitarteko ta iarisbidea; Zure begi errukizko orrek biurtu eiguzuz; da erbeste au igarotakoan Zeure sabeleko ekarri onetsia Iesus erakutsi eiguzu. ¡O biotzbera! ¡O errukiorra! ¡O Maria Oso ta gozoa! Arren egizu gugaitik Iaungoikoa sortu zenduan¹³ zorioneko Ama Donea, geure Iaun Iesusen eskintzarien duin izan gaitez. Arren bai.

(8) -ea-k -aa zuzentzen du.

(9) Ik. 2. oharra.

(10) Sic, *dautseguzanez*-en ordez.

(11) -zu-, ezin irakur daitekeen zerbaiten gainean zuzendua.

(12) *done* edo beharbada *donetsu*-ren gainean egindako zuzenketa izan daiteke. Ezkerretara, *donets* edo antzeko zerbait erdi ezabaturik ageri da.

(13) Hitz hau eta urrengoaren artean *Ama* ezabatu zuen.

[4] *Iaungoikoan Legeko Aginduak*¹⁴

Amar dira Iaungoikoan Legeko Aginduak. Aurreko irurak Iaungoikoan Goraldirakoak; beste zazpirak gizonan onerakoak.

Lenengoa: Iaungoikoa gauza guztien ganean maite izatea.

Bigarrena: Beren izen doneagaitik alperrik ez zin egitea¹⁵.

Irugarrena: Iaiak gordetea.

Laugarrena: Gurasoak ondo artutea.

Boskarrena: Ez iltea.

Seigarrena: Ez lizundu edo nabarmendutea.

Zazpigarrena: Ez ostutea.

Zortzigarrena: Guzurrezko lekukotasunik ez guzurrik ez esatea.

Bederatzigarrena: Lagunan emaztea ez gura izatea.

Amargarrena: Besteen ondasunik ez gutartutea.

Amar agindu onek bitan sartuta dagoz: Iaungoiko^{15 bis} gauza guztien ganean Iauntzat artu ta maite izanaz¹⁶; laguna nobera¹⁷ legetxez aintzat artutean. Olantxe da.

Itaunea. ¿Kristinaua zara?

Erantzumena. Bai, Iaunan doaiz.

It. ¿Nogandikoa dozu Kristinau-izen ori?

Er. Kristo geure Iaunagandikoa.

[5] *It.* ¿Zer esan gura dau Kristinau-izen orrek?

Er. Kriston gizona.

It. Kriston gizona esanaz ¿zer adi dozu?

Er. Bateoan arturiko Kriston sinizmena daukan gizona, ta beren zorioneko mendean bizi izateko eskinita dagona.

It. ¿Zein da Kristinau-ezaugarria?

Er. Kurutze Donea.

It. ¿Zegaitik?

Er. Kristo kurutzetuan irudia dalako, bada an erosi genduzan.

It. ¿Zeinbat eratarra erabilten dau Kristinauak ezaugarri au?

Er. Bitara.

It. ¿Zeintzuk dira?

Er. Arrenduna ta deiduna.

It. ¿Zer da arrendun ezaugarri ori?

Er. Iaungoikoagaz berbetan diardugula eskumako erpuuaz iru kurutze egitea: lenengoa bekokian, bigarrena aoan, irugarrena paparrean.

It. Ea zelan.

(14) A. a-ren ganean zuzendua.

(15) Zin ez egitea zuen lehenbizi idatzia.

(15 bis) Sic, *Iaungoikoa*-ren ordez.

(16) Zuzendua. Lehenik *izateaz* idatzi zuen.

(17) *euren laguna nobera*-ren ganean zuzendua.

- Er.* Kurutze Donean ezaugarriagaitik ✠, geure arerioakandik¹⁸ ✠, gorde gaizuz arren Iauna ✠.
- It.* ¿Zetarakoa da bekokiko kurutzea?
- Er.* Gogamen txarretatik Iaungoikoak gorde gaizan.
- It.* ¿Zetarako aokoa?
- [6] *Er.* Berba txarretatik Iaungoikoak gorde gaizan.
- It.* ¿Zetarako paparrekoa?
- Er.* Egimen da gurari txarretatik Iaungoikoak gorde gaizan.
- It.* ¿Zer da deidun ezaugarria?
- Er.* Iaungoikozko Irukoiztasunari¹⁹ dei eginaz eskumako atz biaz bekokitik paparrera ta eskerreko sorbaldatik eskumakora kurutze bat egitea.
- It.* Ea zelan.
- Er.* Aitan, Semean da Gogo Donean izenean: arren bai.
- It.* ¿Noiz oitu bear izaten da ezaugarri au?
- Er.* Zereginen bat asi ta bear-ordu edo estualdiren baten gagozan guztian; batez bere oetik iagi, etxetik urten nai Elizan sartueran, iatorduetan da lotara goazanean.
- It.* ¿Zegaitik orren sarri?
- Er.* Edonoiz da edonon gure arerioak esetsi ta iarrantuten dauskuelako.
- It.* ¿Zeintzuk dira arerio orrek?
- Er.* Deabrua, mundua ta aragia.
- It.* ¿Baaldauka kurutzeak orrek azpiratuteko indarririk?
- Er.* Bai²⁰.
- It.* ¿Zetatik dauka kurutzeak indar ori?
- Er.* Kristok bertan iosita ilaz garaitutetik.
- [7] *I.* Kurutzea gurtueran ¿zer esan bear da?
- E.* Kurutze donean mundua odolaz erosi ta gordeagaitik gurtu ta onesten zauguz, Kristo.

Kristinau-ikasbidea zelan ataldu

- I.* Kristinau-izenaz da ezaugarriaz kristinaua zareana ikusi dogunezkero, ikusi daigun zeinbat direan kristinauak adierara eldutakoan iakin da aditu bear dauzan ikaskizunak.
- ¿Zeinbat dira?
- E.* Lau.
- I.* ¿Zeintzuk?
- E.* Sinizkizuna, eskakizuna, egikizuna ta arkizuna.

(18) Lehenago idatzia zuen *-kaitik*-en gainean *-kandik* zuzendu zuen.

(19) *Iruktasunari*-ren gainean zuzendua dirudi.

(20) [Azkueren oharra:] «Itaunleari lotsea berbaz erakutsi bear izanezkero, lau berba onetatik bat esan leike, *bai* edo *ez* [edo *ez*, geroztik tartekatua] esan bear dan guztian: *Bai Aita, Ez Bai*-ren gainean zuzendua] *Ama, Bai Iauna, Ez Andrea*».

- I. ¿Zelan iakingo dau sinizkizuna edo siniztu²¹ bear dauena?
 E. Onelantxe deritxon irakatsia ta sinizgaiak ikasiaz.
 I. ¿Zelan iakingo dau eskakizuna edo eskatu bear dauena?²²
 E. *Gure Aita* edo *Pater Noster* deritxon arrena ta Elizako beste arrenak ikasiaz.
 I. ¿Zelan iakingo dau egikizuna edo egin bear dauena?
 E. Iaungoikoan Legeko aginduak, Eliza Ama Doneanak eta errukizko zer-eginak ikasiaz.
- [8] I. ¿Zelan iakingo dau arkizuna edo artu bear dauena?
 E. Eliza Ama Donean Doaiturrien²³ barri artuaz.

Kristinau-ikasbidean Lenengo Atala
Sinizkizuna ta Sinizgaiak

- I. ¿Nok esan euan Sinizkizuna?
 E. Apostoloak edo Kriston Bialduak²⁴.
 I. ¿Zetarako?
 E. Zer-siniztu adierazoteko.
 I. ¿Eta zuk zetarako dinozu?
 E. Kristinauak daukagun sinizmen au autortuteko.
 I. ¿Zer da sinizmena?
 E. Ikusi bakoa siniztutea.
 I. ¿Iesukristo iaio ten ikusi zenduan?
 E. Ez.
 I. ¿Ilten edo zerura ioaten ikusi zenduan?
 E. Ez.
 I. ¿Siniz dozu?
 E. Bai, siniz dot.
 I. ¿Zegaitik?
- [9] E. Gure Iaungoikoak onantxe agertu ta Eliza Ama Doneak onantxe darakuskulako.
 I. ¿Zertzuk dira kristinau zarean aldetik daukazuzan da siniz dozuzan²⁵ gauzok²⁶.
 E. Erromako Elizeak²⁷ euki ta siniz dauzanak.
 I. ¿Zertzuk dira zuk eta berak euki ta siniz-dozuezanak?
 E. Sinizgaiak, batez bere Sinizkizunean dagozan erara.
 I. ¿Zer dira Sinizgaiak?
 E. Sinizmenak daukazan eskutapen andienak²⁸ eta bikaiñenak.

(21) Ezin irakur daitezkeen lau edo bost letretako hitz baten gainean zuzendua.

(22) Ezabatu egin zuen ondoren zetorren hau: «E. Iaungoikoan Legeko [azken hau, geroztik tartekatua] aginduak, Eliza Ama doneanak [-e -i-ren gainean zuzendua dirudi] eta errukizko zer-eginak ikasiaz [azken hitz honen ordez *iakina* zuen lehenbizi idatzia]. I. ¿Zelan iakingo dau»...

(23) *D-*, *d*-ren gainean zuzendua.

(24) *B-*, *b*-ren gainean zuzendua.

(25) Hitz hau eta aurrekoaren artean ezin irakur daitezkeen bi letra —hitz baten hasiera (?)— ezabatu zituen.

(26) Sic.

(27) *-eak*, *-aak*-en gainean zuzendua.

(28) *-enak* geroztik tartekatua da.

- I. ¿Zetarakoak dira Sinizgaiak?
 E. Gure Iaungoikoan da Iesukristo geure Eroslean barri argia emotekoak.
- I. ¿Nor da gure Iaungoikoa?
 E. Esan da gogoratu leiken izate bikaiñena, berarizkoena, ta arrigarriena da; neurtu ezindako Iaun On biotzbera iakitun altsu zuzen bat, gauza guztien asi ta amaia.
- I. ¿Nor da edo zer da Irukoiztasun guztiz Donea?
 E. Iaungoikoa bera: Aita, Semea ta Gogo Donea, iru izakizun banaak da egiazko Iaungoiko bakar bat.
- I. ¿Aita Iaungoikoa da?
 E. Bai.
- [10] I. ¿Semea Iaungoikoa da?
 E. Bai.
- I. ¿Gogo Donea Iaungoikoa da?
 E. Bai.
- I. ¿Iru Iaungoiko dira?
 E. Egiazko Iaungoiko bakar bat baino ez, Guztialdun bakar bat, Betiko bakar bat²⁹ eta Iaun bakar bat.
- I. ¿Aita Semea da?
 E. Ez.
- I. Gogo Donea ¿Aita ala Semea da?
 E. Ez Aita, ez Semea.
- I. ¿Zegaitik?
 E. Egiazko Iaungoiko bakar bat izanarren, izakizun banaak³⁰ direalako.
- I. Onetaraezkero ¿Zeinbat izate, adin da nai-izate dagoz Iaungoikoagan?
 E. Izate bakar bat, adin bakar bat eta nai-izate bakar bat.
- I. ¿Zeinbat izakizun?
 E. Iru: Aita, Semea ta Gogo Donea.
- I. ¿Iaungoikoa zelan da Guztialduna?
 E. Al izate utsaz nai-ala egiten dauelako.
- I. ¿Zelan da Egilea?
 E. Ezerezetik guztia sortu eualako.
- I. ¿Zetarako egin dau Iaungoikoak gizona?
 [11] E. Bizitza onetan berari iarraitu ta betiko³¹ bizitzan / beragaz atseginduteko.
- I. ¿Zelan da Gordetzaillea?
 E. Doaia emonaz, obenak parkatuten dauezalako³².
- I. ¿Zelan da Atsegintzaillea?
 E. Beren doaian irauten dauena Atseginduten dauelako.

(29) *Betiko bakar bat* geroztik tartekatatu zuen.(30) *batezak edo banaak* zuen lehenbizi idatzia.(31) *bera-ren* gainean zuzendua.(32) Sic, *dauzalako*-ren ordez. Ik. 73. oharra. Bestalde, -e- geroztik tartekatua dirudi.

- I. ¿Guk lango gorputzezko taiua dauka Iaungoikoak?
 E. Iaungoikoa dan aldetik ez, Gogo edo *espíritu* utsa da-ta; baina gizona danetik bai.
- I. Iaungoikozko iru izakizunetatik ¿zein gizondu zan?
 E. Bigarrena: Semea.
- I. ¿Aita ezalzan gizondu?
 E. Ez.
- I. ¿Ezalzan gizondu Gogo Donea?
 E. Ez.
- I. ¿Orduan zein?
 E. Semea bakarrik, gizonduetzkerro Iesukristo deritxona.
- I. Orretarantzkerro ¿nor da Iesukristo?
 E. Iaungoiko bizian Semea, gu erosi ta guri zelan bizi erakustearren gizondu zana.
- I. ¿Zeinbat izate naikunde ta adin dagoz Iesukristogan?
 E. Izate bi: bata Iaungoikozkoa, bestea gizonduetzkoa; naikunde bi: bata Iaungoikozkoa, bestea gizonduetzkoa; eta adin bi: bata Iaungoikozkoa, bestea gizonduetzkoa.
- I. ¿Eta zeinbat izakizun da gomuta?
 [12] E. Izakizun Iaungoikozko bakar bat: Irukoiztasun guz / tiz donean bigarrena; ta gomuta bakar bat: gizonana, Iaungoikoa dan aldetik ezer gomuta eztauelako.
- I. ¿Zer esan gura dau Iesus-izenak?
 E. Gordetzaila.
- I. ¿Zetatik gorde genduzan?
 E. Geure obenetik eta deabruan katigutasunetik.
- I. ¿Zer esan³³ gura dau Kristo-izenak?
 E. Gantzutua.
- I. ¿Zezaz gantzutua izan zan?
 E. Gogo Donean doaiz da emoitaz.
- I. Kristo gure Iauna ¿zelan izan zan Ama Osoagandik³⁴ sortua ta iaioa?
 E. Iaungoikoan berarizko ta mirarizko alegiñaz.
- I. ¿Zegaitik dinozu berarizko ta mirarizko alegiñaz?
 E. Iesukristo beste gizonak legez ez sortua ez iaioa izan etzalako.
- I. Zelan iazo zan bada beren sortuerako eskutapena.
 E. Andra Marian erraietan beronen odol garbi garbiaz gorputz guztizko ornidu bat sortu euan Gogo Doneak; ezerezetik gogo edo arima bat eginda gorputz sortu-barriaz batu euan; eta orduantxe gorputz-arima onekaz Iaungoikoan Semea batu zan; eta ona zelan len Iaungoikoa zana, beren izatea galdu barik, gizondu zan.
- I. ¿Eta zelango mirariz iaio zan?

(33) *esango* zuen lehenbizi idatzia.(34) Hitz hau eta aurrekoaren artean hitz hasiera dirudien *do-* ezabatu egin zuen.

- [13] E. Eguzkian argi-aria leiar edo kristal batetik, ez ausi ez loitu barik, urten doan antzera, Andra Marian sabeletik beronen osotasun da garbitasunan kalte bage³⁵ urtenaz.
- I. Beren Ama ¿beti Oso bizi izan zan?
- E. Bai, beti.
- I. ¿Zegaitik il gura izan euan kurutzean?
- E. Geu obenetik eta betiko eriotzatic gordetearren.
- I. ¿Zelan iausi ginean beren mendean?
- E. Adan gure lenengo gurasoan obenaz obenduta.
- I. ¿Zer adi dozu Iesukristo ilda gero iatzi zan beeko iluntegi-³⁶ -izenaz?
- E. Ez betiko katigutegia edo su-lezea, zorionekoak egozan iluntegia³⁷ baino.
- I. ¿Beeko iluntegi³⁸ bat baino geiago aldagoz?
- E. Bai, lau dagoz: betiko³⁹ katigatuena edo su-lezea, Garbilekua⁴⁰, umeen iluntegi⁴¹ edo *limboa*⁴², ta zorionekoena, beste izenez Abrahamen barrutegia.
- I. ¿Eta zer dira?
- E. Katigatuen su-lezea oben ilgarrian ilten direanak doazan tokia da, bertan beti betiko oinazez⁴³ minduak izateko. Garbilekua, ondo baiña euren obenak⁴⁴ ordaindu barik ilten direanak doazan tokia da; eta an oinaze ikarragarriakaz gardostuak izan bear daue. Umeentzako iluntegia⁴⁵, adierara / eldu-orduko, bateatu barik ilten direan umeak doazan tokia da. Eta zorionekoen iluntegira edo Abrahamen barrutegira, gure arimak edo gogoak Iesusen odolaz erosiak izan orduko, Iaungoikoan baketan ilikoak garbi garbi eginda ioaten zirean. Iluntegi onetaraxe iatzi zan Iesus benetan da egiaz.
- I. ¿Zelan iatzi zan?
- E. Iaungoikotasunaz gizon-gogoa⁴⁶ batuta.
- I. ¿Eta beren gorputza zelan gelditu zan?
- E. Iaungoikotasunaz beraz baturik.
- I. ¿Zelan biztu zan irugarren egunean?
- E. Beren gorputz da gogo atsegintsua inoiz ez banatu⁴⁷ ta ilteko barrero batuaz.
- I. ¿Zelan zeruratu zan?

(35) -e, -a-ren gainean egindako zuzenketa dirudi.
 (36) Zuzendua. *iluntoki* zuen lehenbizi idatzia.
 (37) Ik. 36. oharra.
 (38) Ik. 36. oharra.
 (39) Geroztik tartekatua.
 (40) G-, g-ren gainean zuzendua.
 (41) Ik. 36. oharra.
 (42) -m-, -n-ren gainean zuzendua dirudi.
 (43) Ondoren, erdi ezabaturik *betea*.
 (44) *erruak* zuen lehenbizi idatzia.
 (45) Ik. 36. oharra.
 (46) *gizon* geroztik tartekatua da. Bestalde, *gogoa*, *arimea* —edota *arimaa*-ren— gainean zuzendu bide zuen.
 (47) *banatute* zuen lehenbizi idatzia.

- E. Berenez.
- I. ¿Zer da Aita Iaungoikoan eskuman iarrita egotea?
- E. Iaungoikoa dan aldetik Berak langoxe atsegina, ta gizona dan aldetik beste edozeinek baino andiagoa eukitea.
- I. ¿Noiz etorriko da biziak eta ilak erabagitera?
- E. Munduan amaieran.
- I. ¿Il guztiak orduan biztuko aldira?
- E. Bai, len eukiriko gorputza ta ⁴⁸ arimakaz.
- I. Eta mundua amaitu-aurretik ¿ezaldira gizonak erabagiak izango?
- [15] E. Bai: guztiai euren bizitza-ostean erabagia ta epaia emongo dautse Iaunak: onai beti betiko atsegintzan Iaungoikoagazko gozamenak euki daiezan, gaiztoai su-lezan betiko oinazez minduak izateko.
- I. ¿Zer siniz dozu «Doneen alkartasuna siniz dot» esaeran?
- E. Sinizmendunak gogozko besteen ondasunetan zer-artu daukela, Elizea ⁴⁹ deritxon gorputz baten zati edo osakiak ⁵⁰ direalako.
- I. ¿Zer da Elizea?
- E. Aita Donea edo Santua Burutzat dauken sinizmendunen batzakuntsea.
- I. ¿Nor da Aita Santua?
- E. Erromako Eliz-agintaria, mundu onetan Kriston ordezkoa, guztiok ⁵¹ mendean euki bear gauzana.
- I. ¿Eta nai-ta-nai-ez siniztu bear doguz Aita Santuak sinizmen da ekanduen generako emoniko irakaskizunak?
- E. Bai, gure Iaun Iesukristok aginduriko Gogo Donean bitartez, olako irakaskizunetan utsik ezin ⁵² egin dauelako.
- I. Zeinbat eta zeintzuk dira, egiazko Elizea zein dan iakiteko, daukaguzan ezaugarriak.
- E. Lau: Batasuna, Donetasuna, Guztientasuna ta Bialkintasuna.
- [16] I. ¿Sinizkizunan da sinizgaien ganera beste zer edo zer / siniz dozu?
- E. Bai, *Biblia* deritxon liburutza doneak darakuskuna, ta Iaungoikoak beren Elizeari agerturiko guztia.
- I. ¿Zertzuk dira orrek?
- E. Niri ez ori itandu, ez-iakina naiz; orri erantzuteko berarizko irakasleak ⁵³ daukaz Eliza Ama Doneak.
- Irakasleak.* Ondo dinozu: irakasleen arazoa da, ta ez zuena,

(48) Azpian erdi ezabaturik dagoen *gorputzakaz*-i atzizkia kendu eta ondorioz, urrengo hitzaren *d*-ren gainean *t*- zuzendu zuen.

(49) *Elizaa*-ren gainean zuzendua.

(50) *edo osakiak* geroztik tartekatua da, ondorioz, lehenbizi *zatiak* soilik zenari, *-ak* atzizkia kendu zailo.

(51) Hitz hau eta urrengoaren artean *b*- ezabatu zuen.

(52) *egin-en* gainean zuzendua.

(53) *-e-zuzenketa* dirudi, *-a*-ren gainean beharbada.

sinizgaiak zeatz zeatz azaldutea. Zuek naikoa izango dozue Si-
nizkizunean dagozanez iakitea.

Bigarren Atala

Eliza Ama Donean Eskakizuna ta arrenak

- I. Lenengo atalean sinizkizuna astertu dogunezkero, gatozan bigarren onetara, eskakizuna ikastera.
Esaizu *Gure Aita* deritxon arrena nok esanikoa dan.
- E. Iesukristok.
- I. Zetarako?
- E. Arren egiten irakasteko.
- [17] I. ¿Zer da arren egitea?
- E. Biotza Iaungoikoaganatu ta zerbait eskatutea.
- I. ¿Zeinbaterikoa da arrena edo eskaria?⁵⁴.
- E. Bitarikoa: gogozkoa ta aozkoa.
- I. ¿Zer da gogozko arrena?
- E. Arimako edo gogoko almenakaz egiten dana: buruz gauza onen bat gomutaratu, adinaz bera erabili ta sakondu, ta biotzaz asmo batzuk (uts eginen damua, esaterako) artuaz, edo erabagi batzuk, berbarako obenak autortu ta bizikerea aldatutea.
- I. ¿Zer da aozko arrena?
- E. Berbaz egiten dana; esaterako, *Gure*⁵⁵ *Aita* esaeran egiten doguna.
- I. ¿Zelan arren egin bear da?
- E. Gogoz, apal, zinez da azpeltu barik.
- I. ¿*Gure Aita* deritxon arrena esaeran nogaz iarduten dozu?
- E. Geure Iaungoikoagaz.
- I. ¿Non dago gure Iaungoikoa?
- E. Edonon, batez bere zeruetan da altarako Doaiturri guztiz Donean.
- I. Eta Kristo gizona dan aldetik ¿non dago?
- E. Zeruan da altarako Doaiturri guztiz Donean.
- I. ¿Zein da arrenik onena?
- E. *Gure Aita* deritxona.
- I. ¿Zegaitik?
- [18] E. Kristok, Apostoloen esana egitearren, beren aoz / esanikoa dalako.
- I. ¿Bestegaitik?
- E. Maitetasunean sorturiko zazpi eskari daukazalako.

(54) *edo eskaria* geroztik tartekatua dirudi, *arrena*-ren ondoren idatzia zuen galdera ikurra ezabaturik baitago.

(55) *Geure*-ren gainean zuzendua.

- I. ¿Zeintzuk dira?
- E. Lenengoa: donetua izan bei zure izena.
- I. ¿Zer da eskabide onetako gaia?
- E. Iaungoikoan izena alde guztietan ezauna ta gurtua izan daila.
- I. ¿Zein da bigarrena?
- E. Betorkigu zure agintaritzea.
- I. ¿Zein da onen eskakizuna?
- E. Gure gogoan Iaungoikoak agindu daijala, lurrean doaiz da gero atseginez edo goraldiz.
- I. ¿Zein da irugarrena?
- E. Egin bei zure nai izatea, zeruan legez lurrean.
- I. Eta irugarren onen eskaria ¿zer da?
- E. Lurrean gagozanok, zeruko zorionekoen antzera, Iaungoikoan nai izatea egin daigula.
- I. ¿Zein da laugarrena?
- E. Egunean eguneango geure ogia gaur emon eiguzu.
- I. ¿Eskabide onetako gaia zer da?
- E. Iaungoikoak emon daiskula gorputzerako⁵⁶ bizigarri egoikia ta gogorako doaiak eta doaiturriak.
- I. ¿Zein da boskarrena?
- E. Parkatu gure zorrak, geure zordunai geuk parkatu oi⁵⁷ dautseguzanez.
- I. ¿Zer da eskaldi onetan iaritsi nai dana?
- [19] E. Iaungoikoak geure obenak parkatu daiskuzala / geure zoordun edo gaizkinai parkatuten dautsegun antzera.
- I. ¿Zein da seigarrena?
- E. Ez itxi esetsian iausten.
- I. ¿Zer eskatuten dozu eskabide onetan?
- E. Deabruak oben eragin nai dauskun gogamen txarretan, da esetsi edo zirikaldi dongetan⁵⁸, eztaizkula Iaungoikoak ez iausten ez gura izaten itxi.
- I. ¿Zein da zazpigarrena?
- E. Baina gorde gaizuz gaitxetik⁵⁹.
- I. ¿Zer esan gura dau orrek?
- E. Gaitz da galbide bai gogozko bai gorputzeko guztietatik gorde gaizala Iaungoikoak.
- I. ¿Zegaitik esaten dozu asieran: «zeruetan zagozan gure Aita»?
- E. Biotza Iaungoikoaganatuaz apal da zintzo Berari⁶⁰ arren egiteko.
- I. ¿Zer esan gura dau atzenean askok esaten dauen Amen-ek?

(56) gorputzerako, geroztik tartekatua.

(57) parkatuten zuen soilik lehenbizi idatzia.

(58) deungetan-en gainean zuzendua dirudi.

(59) Testu jatorrizkoan gaitzetik. Sic, gaitzetik-en orde. Ik. Hitzaurrea, 2.

(60) B-k lehenagoko b- bat zuzentzen du.

- E. Zelan dan: batean, alan izan dailla; bestean, alantxe edo onantxe edo olantxe dala.
- I. ¿Zelango arrenak esaten dautsazuz batez bere gure Andra Mariari?
- E. *Agur Maria ta Agur Erregiña.*
- I. ¿Nok esan euan *Agur Maria*?
- E. Gabriel Goiaingeru dontsuak, Andra Mariari agur egitera etorri zanean.

[20] ⁶⁰ bis

- I. ¿Nok esan euan *Agur Erregina*?
- E. Eliza Ama Doneak berentuta dauka.
- I. ¿Zetarako?
- E. Andra Mariari ezker edo mesederen bat eskatuteko.
- I. Agur Maria ta Agur Erregina esaten dozuzanean ¿nogaz iarduten dozu?
- E. Geure ⁶¹ Andra Maria ⁶² osoagaz.
- I. ¿Nor da gure ⁶³ Andra Maria osoa?
- E. Doaiz beterik ⁶⁴ zeruetan dagon Andra bat, Iaungoikoan ⁶⁵ Ama.
- I. ¿Eta altaran ⁶⁶ dagona nor da?
- E. Zeruan dagonan irudi ta antz bat.
- I. ¿Zetarako dago an?
- E. Bera ikusita zeruan ⁶⁷ dagona gomuta izan ⁶⁸ daigun, da beren irudia dalako gurtu gakiozan.
Irakasleak. Beste done guztien irudi ta gorpuzkiakaz bere bardin egikezue.
- I. ¿Aingeruai ta Doneai bere arren egin bear dautsegu?
- E. Bai, geure bitartekoak direanezkero.
- I. ¿Zer dira Aingeruak?
- E. Zeruan Iaungoikoagazko atseginetan dagozan gogo edo *espiritu* uts zorionekoak dira.
- I. ¿Zetarako sortu euazan gure Iaungoikoak?
- E. Beti beti bera onetsi ta laudatu daien.
- I. ¿Eta bestetarako?
- [21] E. Beren eskudunak direanezkero Elizea ⁶⁹ ta gizo / nak gorde ta zuzendu daiezan.
- I. Orduan zuk Aingeru iagolea edodaukazu.
- E. Badaukat, eta gizon bakoitzak dauka berena.

(60 bis) Eskuizkribuan 21. orrialdeari dagokio. Zuzendu egin dugu Azkuek, orrialdeak nahastuz, 19.-etik 21.-era emaniko saltoa.

(61) Geroztik tartekatua.

(62) Azpian idatzi zuen *Mariagaz*-i atzizkia kendu zion.

(63) *gure*, geroztik tartekatua.

(64) *beteriko*-ren gainean zuzendua.

(65) *oaungoikoan*-en gainean zuzendua.

(66) *Eta altaran*-en ordez *Zetarako* zuen lehenbizi idatzia.

(67) *zeruet*-en gainean zuzendua.

(68) *izan* geroztik tartekatua.

(69) *Elizaa*-ren gainean zuzendua.

Irakasleak. Begi ona izan eiozu bada, ta egunean egunean ardurapetu zakioz.

Irugarren Atala
Egikizunak eta aginduak

- I. Lengo atal bietan sinizkizuna ta eskakizuna ikusi doguzanez-kero, agertu daigun orain zer dan kristinauak egin bear daue-na. Esaizu zein dan Iaungoikoan Legeko lenengo agindua.
- E. Iaungoikoa gauza guztiak baino maiteago izatea.
- I. ¿Nork dau maite Iaungoikoa?
- E. Beren agindu doneak gorde daroazanak.
- I. ¿Zer da Iaungoikoa gauza guztiak baino maiteago izatea?
- E. Bera iraindu baino eurak galdu naiago izatea.
- I. ¿Beste zetara bearpetuta gaukaz agindu onek?
- E. Bera bakarrik gorputz da gogoko makurtasunaz gurtutera, sinizmen biziak Beragan⁷⁰ siniztu ta itxaroten dogula.
- [22] I. ¿Agindu onen kontrako obena nok egiten dau?
- E. Irudi edo iaun guzurrezkoak gurtu, nai siniztu oi daueza-nak; sinizmenan kontrako gauzaren bat siniztu, nai beren eskutapen bat edo bat ezbaian euki, nai bearrak eztakizanak; sinizmen, itxaropen da maitetasun-ezauzarriak erakutsi bear izan da erakusten eztauezanak; Iaungoikoan errukia aintzat artuten eztauenak, eta Doaiturriren⁷¹ bat bear eztanez ar-tu daroanak.
- I. ¿Zein da bigarrena?
- E. Iaungoikoan izen doneagan⁷² alperrik zin ez egitea.
- I. ¿Nor da alperrik zin egiten dauena?
- E. Ez egi, ez zuzentasun, ez bear-ordu barik zin egin daroana.
- I. ¿Zer da egi barik zin egitea?
- E. Noberen usteen kontra edo guzurrez zin egitea.
- I. ¿Eta zelango obena egiten dau egi bako zinginak?
- E. Ilgarria, zina ezgauza baten generakoa izanarren.
- I. ¿Zer da zuzentasun barik zin egitea?
- E. Gauza bidebageko ta txar baten ganean, barbarako, lagunari kalteren bat egitean ganean, zin egitea.
- I. ¿Eta zelango obena egiten dau zuzentasun bako zinginak?
- [23] E. Ilgarria, gauza bidebagekoa arduratsua izanezkero; / gauza ariña bada, obena bere arina izango da.
- I. ¿Zer da bear ordu barik zin egitea?
- E. Zeri eztagola edo gauza ziztrinakaitik zin egitea.

(70) B-, b-ren gainean zuzendua.

(71) Ezkerretara *Sakr-* ezabatu zuen.

(72) -e-, -i-ren gainean eta -gan-, -gaitik-en gainean zuzenduak dirudite.

- I. ¿Zelango obena da au?
 E. Arina, zinak bear dauezan⁷³ egi ta zuzentasunari ikutu ezik.
 I. Eta gauza onen bat egiteko eskinia, nai astuna, nai arina, zinaz aginduten dauenak ¿nai ta nai ez, agindu ori bete bear dau?
 E. Bai; ta ez betetea ta erraz igarteko moduan atzeratutea oben ilgarria izaten da, baldin aginduriko edo eskinitako gauzea arduratsua izanezkeru.
 I. ¿Eta obena da edozein izate edo⁷⁴ gauzagan⁷⁵ zin egitea?
 E. Bai; eurakan euren Egileagaitik egiten dalako.
 I. ¿Zelan zin egiten da edozein gauzagan?
 E. Esanaz: neure *arimeagaitik*, *zeruagaitik*, *lurragaitik*⁷⁶ au egia da⁷⁷.
 I. ¿Alperrik zin ez egiteko biderik etedago?
 E. Bai edo ez, Kristok darakuskunez, esaten oitutea.
 I. ¿Beste gauzarik eragozten da agindu onetan?
 [24] E. Bai: ernegua, edo Iaungoikoan da beren Doneen kontrako berba iraingarriak esatea; eta au oben ilgarria da.
 I. ¿Zein da irugarrena?
 E. Iaiak gordetea.
 I. ¿Nok gorde daroaz iai-egunak?
 E. Mesa osoa entzunaz ganera premiña barik lanik edo bearrik egiten eztauenak.
 I. ¿Eta zelango obena egiten dau premiña barik eurretan lan egiten dauenak?
 E. Ilgarria, ordu bi⁷⁸ baino luzaroago lanean iarduezkero. Ordu bitik beera iarduezkero, geienean oben arina egiten dau.
 I. ¿Zein da laugarrena?
 E. Gurasoak ondo artutea.
 I. ¿Nok artuten dauz gurazoak⁷⁹ ondo?
 E. Euren esana egin, da⁸⁰ lagundu ta lotsa ona dautsenak.
 I. ¿Onen kontrako oben ilgarria nok egiten dau?
 E. Gurasoai etxeko ioan etorriai ta ekandu onai dagokiozan gauzetan mendetuten etxakezan seme alabaak; euren bear-orduetan da estutasunetan lagun egiten eztautseenak; gaitzetsi edo madarikatu ta irri edo nausa egiten dautsenak⁸¹; baita⁸² eskua ezarten dautseenak bere, eta euren oneritxi ta zentzu barik eskonduteko asmoan dabilzanak bere bai.

(73) Sic, *dauzan*-en orde. Ik. 32. oharra.(74) *edozein izate edo* geroztik tartekatua.(75) *gauzagan*-en gainean zuzendua.

(76) Bi puntuetatik hasi eta honeraino azpimarkaturik idatzi zuen lehenbizi.

(77) [Azkueren oharra:] «Buskerazko zinik oituenak onetxek dira: *Ala Jainkoa* [J., I-ren gainean zuzendua dirudi], *Iaungoikorako*, *Iaungoikoa dagon legez*, *neure kontzientzian da ariman...* Ona emen zinak ez tirean sinizgarri batzuk: *Begia legetxez*, *eneuke ziririk egin bear...*».

(78) Geroztik tartekatua.

(79) Sic, hemen izan ezik, beste guztietan -s- idatzi zuen.

(80) Geroztik tartekatua.

(81) Sic, *dautseenak*-en orde. Cf. 89. oharra.

(82) Geroztik tartekatua.

- [25] I. ¿Beste zeintzuk dira guraso-modura adituten direanak?
 E. Adinean edo urteetan, duintasun edo aginpidean, da ardura-penean nagusiak direanak.
 I. ¿Eta agindu onetan seme-alabaak gurasoakanako egikizunakaz ostean besterik sartuta baaldago?
 E. Bai: ugazabaak eta nagosiak mendekoakaz, da gurasoak seme-alabaakaz daukezanak.
 I. ¿Zeintzuk dira onek?
 E. Bizigarriak aukeratu⁸³, irakatsi, zentzatu ta zuzendu, egikera edo erakusmen onak eta erazko bizibidea emon.
 I. ¿Zelango obena egiten daue egikizun onek gorde eztao-zeanak?
 E. Geienean ilgarria.
 I. ¿Zein da boskarrena?
 E. Iñor ez iltea.
 I. ¿Zer aginduten dau onek?
 E. Inori ez egikeraz ez berbaz ez gogoz kalterik ez egitea.
 I. ¿Agindu onen kontra nok egiten dau oben ilgarria?
 E. Noberen buruari edo⁸⁴ besteren bati eriotzaa⁸⁵ nai beste kalte andiren bat opa dautsanak; baita gorroto dautsanak bere; iñor il nai zauritu nai io daianak; ordiak; osasuna galdu-eragiteko ianariak artuten dauezanak; noberen burua il nai / il-bidean ipini daianak; eta nobera nai besteren bat ainenka gaitzetsi edo madarikatuten dauenak.
- [26] I. ¿Zer da birao egitea?
 E. Batek noberentzat nai beste batentzat gaitzen bat eskatutea, esanaz, barbarako jilgo alaiz!
 I. ¿Eta zelango obena da birao egitea?
 E. Gaitz andian gurarizkoa izanezkero, ilgarria.
 I. ¿Eta ainbakoa danean?
 E. Arina, beti ezarren.
 I. ¿Nortzuk oben egiten daue, onelango gurari barik birao egieran?
 E. Geienean mendekoen aurrean birao egiten dauen gurasoak eta nagosiak; baita⁸⁶ onetarako ekandua⁸⁷ euki ta kenduteko aleginik egiten eztauenak bere.
 I. ¿Eta zegaitik ori?
 E. Euren esanakaz da erakusmen txarrakaz Iaungoikoa latz iraindutera beste batzuk zirikatuten dauezalako. Gaiztakeri onek obenbidea dau izena.
 I. ¿Zein da seigarrena?

(83) *emon* zuen lehenbizi idatzia.(84) *nai*-ren gainean zuzendua dirudi.(85) Sic, *eriotzea*-ren ordez? Ik. 5., 8., 27., 49. eta 69. oharra. Aurrerantzean, honelakoak *-ea*-z nahiz *-aa*-z idatziko ditu. Ik. Hitzaurrea, 3.1.(86) *eta* zuen lehenbizi idatzia.(87) *ekanduak*-en gainean zuzendua.

- E. Ez lizundutea, edo nabarmendutea.
 I. ¿Zer da agindu onetako gaia?
 E. Gogamenez berbaz da egikeraz garbiak eta txauak izan gaitetzala.
 I. ¿Nortzuk egiten daue agindu au austeko oben ilgarria?
 [27] E. Gogamen loiak egikeretan erakutsi edo erakutsi gura / ezarren bururatuaz poztuten direanak; gauza zikinak esan, erazi edo kantau ta gogoz entzuten dauezanak; baita noberagaz nai bestegaz eskuketa ezainak edo zantarkeriak egin izan edo gura dauenak⁸⁸.
 I. ¿Zein da zazpigarrena?
 E. Ez ostutea.
 I. ¿Zer da emen aginduten dana?
 E. Iaubeak nai eztauela gauzarik ez kendu, ez euki, ez nai-izatea.
 I. ¿Nortzuk egiten daue agindu onen kontrako oben ilgarria?
 E. Len esaniko gauza bidebagekoren bat egin edo, moduan dala, inori beren ondasunetan kalte andia egiten dautseenak⁸⁹.
 I. ¿Onetariko kalte egiten dauenak ezer egin bear daue gero?
 E. Kalteak ondo eginez alik lasterren ordainduteko egin bear astuna dauke.
 I. ¿Zein da zortzigarrena?
 E. Ez lekukotasun okerrik ez guzurrik ez esatea.
 I. ¿Zer da emen aginduten dana?
 E. Iraizean edo geiagoko barik lagunagaitik txarrik uste ez izatea, ta beren utsik ez esan ez entzutea.
 I. ¿Nortzuk austen daue agindu au?
 [28] E. Bide okerrez eritxia erakusten dauenak; au da, bear / dan argitasun barik inori izena galdu, estariak agertu ta guzurrez iraina egiten dautsenak.
 I. Eta inori guzurrezko obenak leporatuaz, nai egiazko erruak baina estariak edo ez-iakinak agertuaz, izena galduten dautsenak ¿ezer egin-bearrean geldituten dira?
 E. Kenduriko onera ta izen ona biartu⁹⁰ bearrik geldituten dira.
 I. ¿Zer da bederatzi ta amargarren aginduan debekaten dana?
 E. Gurari loiak eta ondasun-gura bidebagekoak.

Eliza Ama Donean Aginduak

- I. Esaizu zeinbat eta zeintzuk direan agindu onek.

(88) *dauezanak*-en gainean zuzendua. Izan ere, *dauezanak* —eta ez *dauenak*— beharko lukeela dirudi.

(89) Sic, *dautsenak*-en orde. Cf. 81. oharra.

(90) Sic, *biurtu*-ren orde.

- E.* Bost dira Eliza Ama Donean aginduak.
Lenengoa: Domeka edo igande ta iai-egunetan Mesa osoa entzutea.
Bigarrena: urtean urtean gitxienez bein autortutea, eta il-agnik nai gure Iauna artu bear izanezkero barriz lenago.
Irugarrena: Garizumako Paskuazkoa⁹¹ egitea.
Laugarrena: Eliza Ama Doneak⁹² aginduten dauen guztian baru izatea⁹³.
Boskarrena: Amarrenak eta lenengo ekarriak, edo orren orde aginduten dana, berari emotea.
- I.* ¿Zetarako dira agindu onek?
E. Iaungoikoanak obeto gordeteko.
I. ¿Nortzuri iagoke lenengo eda⁹⁴ Mesea entzuteko agindua?
E. Adieradun bateaturiko guztiai.
 [29] *I.* ¿Eta zelan entzun bear daue?
E. Gauza egokiren bat (esaterako, arrengei edo eskariren bat) gogoan daukela Mesatan egonaz.
I. Eta alizanarren entzun barik itxi, edo gogo barik Mesa geie-
 nean egon, edo ez-entzuteko zorian euren buruak ipinten
 dauezanak ¿zelango obena egiten daue?
E. Ilgarria.
I. Eta autortu ta Iaunartuteko agindu biak, bigarrena ta iru-
 garrena ¿nortzuri iagokez?
E. Oben ilgarrian bean, adieradun bateaturiko guztiai.
I. Eta bear eztan erara autortu ta Iaunartuten dauenak ¿bete-
 ten dauez agindu bi orrek?
E. Ezetara bere ez; oben ilgarri bi⁹⁵ egiten dauez onelango egi-
 taldi bakoitzean.
I. Eta eriotzako orduan nori-autortu eztaukanak ¿zer egin bear
 dau?
E. Damugarritzko egikeraren bat uts eginak autortuteko asmoaz.
I. Laugarren agindua, baru egitea ¿nortzuri iagoke?
E. Ogetabat urte izan dauezanai.
I. ¿Zelan baru egin bear da?
E. Ianari debekauak itxi ta iatordu bakarraz.
I. Eta onetan utsik egin barik ¿goizean ezer artu al izango
 eteda?
E. Zeri egonezkero, aitzakia andia izan ezarren, *ontza* bat in-
 guru artu leike.
 [30] *I.* ¿Eta gauaz?

(91) *Paskoazkoa* beharko lukeela dirudi. Izkribu hau erabili bide zuelako hain zuzen, Baionako *Kristinauen Ikasbide laburrtuan*, 8. orr.-an, huts bera egiten du: *Garizumako Paskuazkoa egitea*. Cf. *Op. cit.*, 5. orr.-an: *Pasko-egunean*. -s-ri dagokionez. ik, *Hitzaurrea*, 2.1.

(92) *Eliza Ama Doneak-en orde Berak* zuen soilik lehenbizi idatzia.

(93) *egitea*-ren gainean zuzendua.

(94) Sic.

(95) Geroztik tartekatua.

- E. Apari arintzat ekandu onetakoen artean oi dana artu leike, abade edo autor entzule⁹⁶ zuur bati ezbaiak erakusten dautsaguzala.
- I. Eta zeri eztaukela, barua austen dauenak ¿zelango obena egiten daue?
- E. Ilgarria.
- I. ¿Zeintzuk egunetan baru egin bear da?
- E. Domeka edo igande ez tirean garizumako egun guztietan; urteko lau aldi edo *temporetako* iru egunetan; gabon-aurreko egubakoitz edo bariaku ta larunbat edo sapatuetan; Iesusen iaiozta ta Gogo Donean etorrera ta Done Peru ta Paulo ta Espaiñiako iaurri Santiago ta Andra Marian iragoera⁹⁷ ta Done guztien iai-aurreko egun bakoitzean.
- I. ¿Eta ogetabat urte izanbakoak ¿baru-egunetan ezer egin bear daue?
- E. Bai; aragi edo okelakirik eztaue ian bear; garizuman barriz okelakiz ostean ez arrautza ez esnezko ianaririk.
- I. ¿Baru egunen ganera beste baru-saru egunik baetedago?⁹⁸
- E. Bai; garizumako domeka edo igandeak eta urte guztiko egubakoitz edo bariakuak.
- I. ¿Okelakiak, arrautzak eta esnezko ianariak artu al izateko berarizko legerik badago Espaiñian?
- [31] E. Bai: *Cruzada*-buldea ta okela-buldea deritxon legea. Baina onan da guzti bere baru-egunetan da garizumako igande edo domeketan okelakia ta arrainkia ezin nastau leikez iatordu baten. Ganera baru-saru edo *bijilia*⁹⁹ egin bear da autsegunean, garizumako egubakoitzetan, aste done edo *santuko* azkanengo lau egunetan, da Gogo Donean etorrera, Done Peru ta Paulon iai, Andra Marian iragoera ta Iesusen iaotzako aurre-egunetan.
- I. ¿Zelango obena egiten daue baru saru egiteko ta ez nastateko legeak austen dauezanak?
- E. Ilgarria, egun bakoitzean ausi daiezan guztietan.
- I. ¿Bulda-diruakaz zer egiten da?
- E. *Cruzada*-bulda-diruaz Eliza ezeukien bear-orduak bete; okela-bulda-diruaz Mesede-etxeetakoai (gaisotegi, zaar-etxe ta onetarikoxeai) onegin.
- I. ¿Gaur zelan beteten da amarrenak eta lenengo ekarriak Elizeari emoteko agindua?
- E. Eliz-gizonak eta gauzaak irozo edo eutsiaz.

(96) -tz-, -z-ren gainean zuzendua. Ik. 115. oharra.

(97) *igoeratuera* dirudien zerbait zuen lehenbizi idatzia.

(98) *ba*-geroztik erantsia da.

(99) -g-ren gainean -j- zuzendu zuen.

Errukizko egikeraak

Amalau dira errukizko egikeraak: zazpi gogozkoak, beste zazpirak gorputzazkoak.

Ona emen gogozkoak:

- [32] *Lenengoa*: eztakianari irakastea.
Bigarrena: bear dauenari zentzun ona emotea.
Irugarrena: uts egiten dauena zuzendutea.
Laugarrena: irainak parkatutea.
Boskarrena: naibagetua poztutea¹⁰⁰.
Seigarrena: lagunagandiko ezbearrai ta beren txatxartasunai eroapenez arpegi emotea.
Zazpigarrena: Iaungoikoari biziak eta ilakaitik arren egitea.

Ona orain gorputzerakoak:

- Lenengoa*: gaisoi ikustaldiak egitea.
Bigarrena: gose danari zer-ian emotea.
Irugarrena: egarri danari zer-edan emotea.
Laugarrena: katigatua azkatutea.
Boskarrena: biloiza soinekoz ornidutea.
Seigarrena: bideaztiari ostatu emotea.
Zazpigarrena: ilak lurpetutea.
- I. ¿Zegaitik deritxe errukizkoak?
 E. Nai-ta-naiezkoak eztirealako.
 I. ¿Noiz izaten dira agindupekoak?
 E. Gizon zuurren eritxian astunak eta estuak direan bear orduetan.
 I. Eta errukizko egikera onekaz da kristinatuak bai egikizunez da bai nai izate utsez egiten dauzan beste egikera onakaz ¿zer lortuten dau?

- [33] E. Iaungoikoagaz ondo egonezkero iru gauza lortuten dauz: zeruko laguntasuna ta atsegina geitutea, obenen zoorrak garbitutea, ta Iaungoikoagandik gogozko ondasunak eta bear iza-nezkero gorputzerakoak iaritsi edo eskuratutea.
 I. ¿Zegaitik esaten da Iaungoikoagaz ondo egonezkero lortuten dauzala?
 E. Oben ilgarrian dagozanak eginiko gauza onak ez zoorrik garbitu ez ezer merezi eztauelako; bakar bakarrik iarisgarriak dira; au da, Iaunagandiko¹⁰¹ mesederen batzuk eskuratu eragitekoak.

(100) -z-, -s-ren gainean zuzendua.

(101) -gandiko ezin irakur daitekeen zerbaiten gainean zuzendua.

Laugarren Atala
Doaiturriak

- I. Aurreko iru ataletan, kristinauen sinizkizuna, eskakizuna ta egikizuna zeintzuk direan ikusi dogunezketiño, ikusi daigun atzenengo atal onetan zer dan kristinauak artu bear dauena, edo beren arkizuna ¹⁰².
- ¿Zeinbat eta zeintzuk dira Doaiturriak edo Sakramentoak?
- [34] E. Zazpi dira Eliza ¹⁰³ Ama Donean iturriak: lenengo bostak bear bearrak edo nai-ta-naiezkooak doguz ¹⁰⁴, eurak barik ezin inor zeruratu leike, baldin ezautuarren / aintzat artu ezik. Beste biak nai izatezkoak dira ¹⁰⁵.
- Lenengoa:* Bateoa.
Bigarrena: Sendagarria.
Irugarrena: Damubidea.
Laugarrena: Iaunartutea.
Boskarrena: Gantzututea.
Seigarrena: Eliz-gizondutea ¹⁰⁶.
Zazpigarrena: Eskontzakoa ^{106 bis}.
- I. ¿Zertzuk dira doaiturriak?
- E. Iesus geure Iaunak geuri zeruko ezkerre ta onbideak emoteko sorturiko ezaugarri batzuk.
- I. ¿Zer da zeruko doai edo ezkerre?
- E. Gizona Iaungoikoan seme egiteko ta zeruko iaubegaituteko Iaungoikozko izakizun bat.
- I. ¿Zelan esaten dautsagu zeruko ezkerre oni?
- E. Donetzaillea.
- I. Onez ganera ¿baaldago besteriko ezkerre?
- E. Egitaldikoak deritxen laguntasun batzuk dagoz; eta eurok barik ezin asi, ez iarraitu, ez amaitu daikegu ¹⁰⁷ betiko bizi-tzara eroan gaikezan gauzarik.
- I. ¿Zeintzuk dira zeruko ezkerre onek?
- E. Irutzuk ¹⁰⁸: Iaungoikoak, txarra itxi ta ona egiteko, emoten dauskuzan laguntasun batzuk; esaterako: Elizako irakaskizun ¹⁰⁹, eginbide onak, uste uste (sic) bako eriotzak. Iaungoikoak gure bururako emoten / dauskuzan argiak; eta atzenez, geure biotzak gauza onetara poztu ta bizkortuteko gurari doneak.
- [35]

(102) *edo zeintzuk beren arkizuna zuen lehenbizi idatzia.*

(103) *Elizako zuen lehenbizi idatzia.*

(104) *Geroztik tartekatua.*

(105) *Zuzendua, doguz zuen lehenbizi idatzia.*

(106) *Eliz-gizontzea-ren gainean zuzendua dirudi.*

(106 bis) *Eskontzea-ren —edota Eskontzaa-ren— ordeztu Testuinguru berean, Baionako Kristinauen Ikasbide laburrituan, 12. orr.-an, Eskontzea darabil.*

(107) *d-, g-ren gainean zuzendu zuen.*

(108) *Geroztik tartekatua.*

(109) *Komaren ondoren erdi ezabaturik onak ageri da.*

- I. Zeruko ezker edo doaiatz batera ¿zelango onbideak emoten dauez doaiturriak?
- E. Batez bere iru: irurak Iaungoikoaganakoak.
- I. Zeintzuk dira?
- E. Sinizmena, Itxaropena ta Maitetasuna.
- I. ¿Zer da Sinizmena?
- E. Ikusi eztoguna, Iaungoikoak agertu dauelako, siniztutea.
- I. ¿Zer da Itxaropena?
- E. Iaungoikoan ezkeran da geure egikera onen bitartez zeruko atsegina lortuko dogula uste izatea.
- I. ¿Zer da Maitetasuna?
- E. Gauza guztien ganetik Iaungoikoa, ta geu legez geure lagunak maite izatea; eurak geuganako izatea gura dogunez, geu eurakaz izanaz.
- I. ¿Zetarako sortua izan zan Bateoko Doaiturria?
- E. Iatorrizko obena ta bateatutakoak¹¹⁰ daukan beste edozein kenduteko¹¹¹.
- I. ¿Zer da iatorrizko obena?
- E. Lenengo gurasoakandik geureturikoa.
- I. ¿Oben onek loitu bako gizakumerik badago?
- E. Bai: Andra Mari guztiz Done ta Osoa.
- I. Estura-ezkero ¿nok bateatu daike?
- E. Adieradun edozein gizonzokok nai andrazkok.
- [36] I. ¿Zelan egin bear da?
- E. Berezko ura umean burura isuri, ta bateatuteko uste osoa daukala, berba onek esanaz: «Neuk bateatuten aut Aitan da Semean da Gogo Donean izenean».
- I. ¿Zetarakoa da Sendagarritzko doaiturria?
- E. Bateoan arturiko sinizmena sendatutakoa.
- I. Doaiturri au oben ilgarrian dagon adieradunek artuezkero ¿obenik egiten dau?
- E. Ilgarria.
- I. ¿Zer egin bear da obendu barik artuteko?
- E. Lengo obenak autortuaz gertu edo dendatu.
- I. ¿Zertarakoa da damubideko doaiturria?
- E. Bateatuezkero eginiko obenak¹¹² parkatuteko.
- I. ¿Zelango obenak dira onek?
- E. Ilgarriak eta ezilgarriak edo arinak.
- I. ¿Zer da oben ilgarria?
- E. Iaungoikoan legean kontrako gauza astun bat esan, nai egin, nai gogoratu, nai gura izatea.
- I. ¿Zer dala-ta deritxo ilgarria?

(110) Sic, *bateatutakoak*-en ordeiz.(111) *kendutearren* edo antzeko zerbaiten gainean zuzendua.(112) Ezkerretara *pekatu*- ezabatu du.

- E. Egiten dauenan arima edo gogoa ilten dauelako.
 I. ¿Noiz artuten dogu damubideko doiturria?
 E. Obenak, ondo autortuaz, azkatuten dauskuezanean.
 I. ¿Zeinbat egitaldi daukaz damubideko doaiturriak oben ilgarria kenduteko?
- [37] E. Iru.
 I. ¿Zeintzuk dira?
 E. Biotzeko garbaia, aozko autortutea ta egikerazko ordaindutea.
 I. Doaiturri au artuteko iru gauza onetan ¿besterik eztago sartuta?
 E. Bai: garbaian zuzenduteko asmoa; autortutean gogo-asterke-tea dagoz sartuta.
 I. ¿Zeinbat dira orduan damubideko doaiturri au artu edo noberen burua autortuteko bear direan gauzaak?
 E. Bost: gogoa astertu, biotzez garbaatu, zuzen bizi izatea erabagi, aoz autortu ta egikeraz ordaindutea.
 I. ¿Zer da gogoa astertutea?
 E. Iaungoikoari uts egite guztiak ezaututeko¹¹³ argia eskatuta-koan, autortu bako obenak gomuta izateko alegin egitea; Iaungoikoak eta Elizeak aginduriko legeak eta noberen ibiltokiak eta arazoak bein banaan aratuaz¹¹⁴.
 I. ¿Zeinbaterikoa da biotzeko garbaia?
 E. Bitarikoa: bata osoa, bestea ez onen osoa. Lenengoari damugarrizko garbaia deritxo, bigarrenari bildugarrizkoa.
 I. ¿Zer da garbai osoa edo damugarrizkoa?
 E. Iaungoikoa, on utsa izanik, iraindu dogunen damua edo biozmina; obenak autortuteko ta zuzenduteko ta ordainduteko sendoz.
- [38] I. ¿Eta zer da bildurrezko garbaia?
 E. Iaungoikoa iraindu dogunen damua; obenen ezaintasunagaitik, betiko su-leza edo *inpernuan* bildurrez, zeruko atsegina galdu izan dalako, uts egiteak agertu ta itxi ta ordainduteko asmoa ganera dala.
 I. ¿Eta garbai onetatik onena zein da?
 E. Damugarrizkoa.
 I. ¿Eta zegaitik?
 E. Damugarrizkoa Aitaganako maitetasunetik, bildurrezkoa barriz bildurretik sortua dalako. Ganera, damugarrizkoaz autortu-orduko parkatuten iakaz bati beren oben ilgarriak, eta Iaungoikoagaz ondo geldituten da; bildurrezkoaz ostera ezta onelangorik lortuten.
 I. ¿Eta obenak ondo autortuteko naikoa izaten da bildurrezko garbaia, ala damugarrizkoa bear izaten da?

(113) *astertuteko* zuen lehenbizi idatzia.(114) *bein banaan aratuaz* geroztik zuzendua da *gogotan artuaz* idatzi bide zuen lehenbizi.

- E. Bildurrezkoa naikoa dala uste daue geienak; baina ohea ta ziurragoa da damugarritzkoa; eta auxe eukiteko alegina egin bear dau autortu nai dauenak.
- I. ¿Noiz euki bear izaten da garbaia?
- E. Autor-entzuleak ¹¹⁵ obenak azkatu baino lenago.
- I. ¿Zer da erabagia?
- E. Iaungoikoa aurrerantzean ez irainduteko burubide sendo bat.
- I. ¿Zer da aozko autormena?
- [39] E. Autor-entzuleari oben ilgarri guztiak, ez guzurrik ez akia-kula barik, eta berak izentariko damulana egiteko usteaz, agertutea.
- I. Eta lotsaz oben ilgarriren bat eskutau, nai egin bako oben ilgarriren bat agertu, nai garbairik eta erabagirik eztaukala, nai damulana egiteko uste barik autortuten dana ¿ondo autortuten da?
- E. Ez: donauste ¹¹⁶ andi bat egiten dau, ta autorturiko ta ainbako obenak eta donaustea bera autortuteko bear izanean geldituten da.
- I. ¿Eta nortzuk uste izan daikee, euren autorraldietan ez garbairik ez erabagirik euki eztauena?
- E. Bide txarretatik aldenduten eztireanak, eta bein da birritan autortuta bere ¹¹⁷ lengo obenetan euretan iausten direanak.
- I. Eta egiazko garbai ta erabagia artuteko ¿zer egin bear da?
- E. Autortu-aurretik Iaungoikoari laguntasuna eskatu ta ganera Berak eginiko mesedeak, nai Beren nekaldi ta eriotzea, nai Beren ontasuna gogoratu; ta bein edo geiagotan damu-arrena egin.
- I. ¿Zer da egikerazko ordaindutea?
- E. Autor-entzuleak ezarririko damulana egin da gero, obenakaitik artuten direan neke-min amaikorrakaz Iaungoikoa ordaindutea.
- [40] I. ¿Eta zelango obena egiten dau onetariko damulana edo egin ez, edo luzaroko atzeratuten dauenak?
- E. Ilgarria, damulana astuna edo konturakoa izanezkero.
- I. Autor-entzuleak ezarri oi dauen damulan onez ostean ¿bestetara ezin ibitu leike mundu onetan Iaungoikoan aserrea?
- E. Bai: Iaungoikoagazko baketan egindako edozetariko gauza onak, eta ¹¹⁸ ganera parkamenen bitartez.
- I. ¿Zertzuk dira parkamenak?
- E. Obenen ondoren mundu onetan edo bestean eroan bear direan oiñaze amaikorrak parkatuteko ezkerak.
- I. ¿Zelan irabazi bear dira?

(115) -tz-, -z-ren gainean zuzendua. Ik. 96. oharra.

(116) Ondoren idatzia zuen *edo sakrilejio* ezabatu egin zuen.(117) Ondoren erdi ezabaturik *obe-* agiri da.(118) *edo*-ren gainean zuzendua.

- E. Onetarako aginduten dana Iaungoikoagazko baketan eginda.
 I. Eta mundu onetan Iaunan aserrea ibitu ezaz, beste mundura doazanai ¿ezelan lagun egin ginaioe?
- E. Bai: ibituteko egikerakaz eurakaz.
 I. Oben ilgarrian iausten dan guztian ¿bereala autortutera ioan bear izaten dau batek?
- E. Ona leike, baina ez bearra.
 I. ¿Zer da bada egin bear dana?
- E. Obenen egiazko ta damugarrizko garbaia, zuzenduteko asmoaz artu; ta Eliza Ama Doneak aginduten dauenean autortutera ioan.
 I. ¿Zer da oben arina?
- [41] E. Oben ilgarrirako bidea.
 I. ¿Zegaitik deritxo arina?
- E. Onelangoetan gizonak arin edo erraz iausi, ta arin parkamena lortuten dauelako.
 I. ¿Zeinbat gauzak parkatuten dautse?
- E. Bederatzik.
 I. ¿Zeintzuk?¹¹⁹
 E. *Lenengo*: Mesea entzuteak.
Bigarren: Iaunartuteak.
Irugarren: Autortuteko asmoak.
Laugarren: Obispo edo Apezpikuan onetsi edo bedeinkatuteak.
Boskarren: Ur bedeinkatuak.
Seigarren: Ogi bedeinkatuak.
Zazpigarren: *Gure Aita* deritxon arrenak.
Zortzigarren: Elizako irakastea entzuteak.
Bederatzigarren: Iaungoikoari parkeske bularra ioteak.
- I. ¿Zegaitik esanda¹²⁰, Iaungoikoari parkeske, bularra io bear dala?
- E. Oben arinen parkamena lortuteko, zelanbaitako garbaia euki bear dala, adierazotearren.
 I. ¿Eta oben arinak autortu bearrak gara?
- E. Ez; baina ona ta mesedetsua da.
 I. Eta atzenengo autorraldiezkero, oben arinak baino eztaukazanak ¿zer egin bear dau, garbaia ta erabagia ziurrago euki nai izanezketino?
- E. Oben arinen ganera lenagoko oben ilgarriren bat agertu.
 [42] I. ¿Zetarakoa da Iaunartuteko doaiturria?
- E. Iaunak, geure gogoen janari ondo artua dala, ezkerak geitu daiskuzan.
 I. ¿Zegaitik esaten da ondo artu bear dala?

(119) ¿Zeintzuk dira? zuen lehenbizi idatzia.

(120) Sic, *esan da*-ren ordeez.

- E. Gogo ta gorputza ondo gertu barik dagozala doaiturri ¹²¹ au artuezkero, gure gogoen ianara eztala adierazoteko.
- I. ¿Zelan gertu bear dau gogoak Iauna ondo artuteko?
- E. Beragazko baketan dagola.
- I. Eta oben ilgarrian iausirikoa ¿zelan gertuko da Iaunartuteko?
- E. Autortuaz.
- I. Eta autortuta gero, beste oben ilgarriren bat gomuta izanezkero ¿zer da egin bear dana?
- E. Autortu beste au bere.
- I. ¿Gorputzak zelan gertu bear dau?
- E. Iaunartutea, eriotza-aurrekoa legezkoa izan ezik, barurik artu bear izaten da, gauerdiko amabietatik orduxerarte ezer ian ez edan barik egonaz.
- I. Zer artuten da doaiturri guztiz done onetan?
- E. Iesukristo, egiazko Iaungoiko-gizona, altarako ¹²² doaiturri guztiz donean egiaz ¹²³ dagona.
- I. Onetaraezkero ¿nor dago oremean donekida edo *konsagra-zinoe*-ostean?
- E. Iesukriston gorputza, odol gogo ta Iaungoikotasunagaz.
- I. ¿Eta edontzian?
- [43] E. Iesukriston odola, gorputz, gogo ta Iaungoikotasunagaz.
- I. ¿Orduan Iesukristo oso osorik dago oremean da edontzian?
- E. Oso osorik dago Iesukristo orema guztian, da oso osorik beren edozein ataltxutan. Baita edontzian bere.
- I. Donekida-ostean ¿oremean ogirik, eta edontzian ardaorik geldituten da?
- E. Ogi-ardaoen ganerantzekoak baino ez: usaina, kolore edo margoa, dasta edo saborea ta enparauak.
- I. Eta orema zatitu, nai edontzia banatuezkero ¿zatitu nai banatuta egoten da Iesukristo?
- E. Ez ¹²⁴; oso osorik geldituten da zati edo lain bakoitzean da guztietan.
- I. ¿Eta Iaunartutera ondo gertu barik elduten danak bere artuten dau Iesukristo?
- E. Bai, baina onera barik, oben ikaragarri bat egiten dauelako.
- I. Eta Iaunartuteak on egiten dautsenak ¿zer egin bear daue, len esanikoen ganera, mesede geiago lortuteko?
- E. Iaunartu baino lenago, eurakana datorrena nor dan gogoratu, sinizmen, itxaropen da maitetasuneko ekitaldietan iardu, ta apal apal da lotsa andiaz barruratu, ta gero ain ondasun andiagaitik ezkerak emon.
- I. ¿Zetarakoa da gantzututeko doaiturria?

(121) *Ezkerbide*-ren gainean zuzendua.(122) Ondoren *Ezker* ezabatu zuen.

(123) Geroztik tartekatua.

(124) *Bai* zuen lehenbizi idatzia.

- E. Iru gauzatarakoa.
 I. ¿Zeintzutarakoa?
- [44] E. *Lenengo*: igaroriko bizikera txarran sustarrak eta ondakinak kendutekoa.
Bigarren: Deabruan esetsaldietarako gogoa sendatutekoa ¹²⁵.
Irugarren: Gorputzari ondo etorriezkeru, osasuna emotekoa.
 I. Adieradunak eta oso makal gaiso dagozanak ¿Doaiturri au artu bear izaten etedaue?
 E. Bai, eta al dauela artu ezik, nai gogoa Iaungoikoaz bateku barik artuten dauenak, oben ilgarria egiten daue.
 I. ¿Zer egin bear dau oben ilgarrian dagonak, doaiturri au ondo artuteko?
 E. Obenak autortu, ta au al izan ezik, damu-arrenen bat egin.
 I. ¿Zetarako sortua da Elizgizonduteko Doaiturria?
 E. Elizgizon duinak donekidatu ta egiteko: onelangoak dira Abadeak edo apaizak, *diakonoak* edo otseindarrak eta *subdiakonoak* edo otseindarpekoak.
 I. ¿Elizgizonak, batez bere Abadeak, lotsaz da berarizko giza onez begiratuak izan bear daue?
 E. Bai.
 I. ¿Zetarako sortua da Eskontzako Doaiturria?
 E. Eskongaiak batu, ta eskonduai baketan bizi izan, da seme-alabaak zerurako asteko laguntasuna emotearren.
 I. Eta eskongaiak Doaiturri au ondo artuteko ¿Iaungoikoagazko baketan egon bear daue?
- [45] E. Bai; oben ilgarria dauke osterantzean.
 I. Eta Iaungoikoagazko baketan eztagozanak ¿zelan gertu bear daue Doaiturri au artuteko?
 E. Autortuaz.
 I. Erderazko *Matrimonio Civil* ¿Doaiturria da?
 E. Ezta ez Doaiturria, ez eskontzaa ¹²⁶: susaraki edo sasi-oakida utsa da.

Sustraizko obenak

Zazpi dira sustraizko obenak:

Lenengoa: Andikeria.

Bigarrena: Zikozkeria.

Irugarrena: Loikeria.

Laugarrena: Aserrakeria ¹²⁷.

Boskarrena: Iatunkeria.

Seigarrena: Bekaizkeria.

Zazpigarrena: Nagikeria.

(125) *sendatutea*-ren gainean zuzendua dirudi.

(126) Guzti honen ordez *Ez doaiturria, ez eskontzaa*. Da: idatzia zuen lehenbizi.

(127) *Aserraketa*-ren gainean zuzendua dirudi.

- I. Oben onek, geiengan, ilgarriak izanik ¿zelan dauke beste izen ori?
- E. Sustraizkoak izena izatea, eurotatik erneriko beste oben batzun burua, asia, iturria ta sustraia direalako da. Ilgarrien izena eletorkioe onen erara; bada sarri oben arinak baino eztira izaten.
- [46] I. ¿Noiz izaten dira ilgarriak?
- E. Iaungoikoari ta lagunari bear iaken maitetasunan ausialdian.
- I. ¿Noiz austen daue maitetasuna?
- E. Eurokaitik Iaunan aginduak eta Elizakoak gauza ardurazkoetan gordeten eztireanean.
- I. ¿Zer da Andikeria?
- E. Inor baino geiago izateko gurari bidebagekoa.
- I. ¿Zer da zikoizkeria?
- E. Ondasun-zaleegia izatea.
- I. ¿Zer da loikeria?
- E. Aragizko zantarkerien gurari erabakoa.
- I. ¿Zer da aserrakeria?
- E. Arerioari ar txarra edo kurrukaa izatea.
- I. ¿Zer da iatunkeri edo salobrekeria?
- E. Ian-edanetarako gogo amurratua.
- I. ¿Zer da bekaizkeria?
- E. Inon ondamia ta ikusi-ezina.
- I. ¿Zer da nagikeria?
- E. Gauza onak egiteko iausitasuna edo atzerapena.

Zazpi oben onei zazpi onbide iarkiten iakez

	Andikeriari	Apaltasuna.
	Zikozkeriari	Apaztasuna edo emonguraa.
	Loikeriari	Garbitasuna.
	Aserrakeriari	Eroapena.
[47]	Iatunkeriari	Ianurritasuna.
	Bekaizkeriari	Maitetasuna.
	Nagikeriari	Maraztasuna.

Iru dira gure gogoan arerioak

Lenengoa: Mundua.

Bigarrena: Deabrua.

Irugarrena: Aragia.

- I. ¿Zer aditu bear da mundua esanaz?
- E. Gizakuma gaizto, donga ta biurriak.
- I. ¿Nor da deabrua?
- E. Iaungoikoak zerurako sorturiko aingeru bat; gero Iaungoi-

koari berari iarki ta matxinatu iakolako beren gaiztakeriko lagunaz betiko su-lezara amildurikoa.

- I. ¿Zer edo nor da aragia?
 E. Geure gorputz au berau, beronen grina ta mendu txar da guzti.
 I. ¿Zelan garaituten da mundua?
 E. Beren andiuste te arrokeriari iaramonik egin ezaz.
 I. ¿Zelan garaituten da deabrua?
 E. Arrenka ta apaltasunaz.
 I. ¿Zelan garaituten da aragia?
 E. Laztasunaz, ezigarriakaz da barauakaz. Auxe da areriorik bildurgarriena, beste bien antzera geugandik ezin bota dogulako.

[48] *Iaungoikoaganako onbideak iru dira*

Lenengoa: Sinizmena.

Bigarrena: Itxaropena.

Irugarrena: Maitetasuna.

- I. ¿Zelan beteten da onbide onekazko egin bearra?
 E. Sarri ta gogoz (edozein kristinauk egin bear dauenez) Sinizkizuna ta *Gure Aita* ta damu-arrena esanaz.

Lau dira onbide asigarriak

Lenengoa: Zuurtasuna.

Bigarrena: Zuzentasuna.

Irugarrena: Sendotasuna.

Laugarrena: ¹²⁸

Bost dira gorputzeko sentzunak

Lenengoa: begiakaz ikustea.

Bigarrena: belarriakaz entzutea.

Irugarrena: aoaz dastatutea.

Laugarrena: surraz usain egitea.

Boskarrena: eskuakaz ikututea.

- I. ¿Zetarako emon euskuzan Iaungoikoak gorputzeko sentzunak eta beste zati guztiak?
 E. Guztiakaz da edozein gauzatan beren mendean egoteko.

Iru dira gogoan almenak

[49] *Lenengoa:* Gomutaa.

Bigarrena: Adina.

Irugarrena: Nai izatea.

(128) Ondoren erdi ezabaturik *Ibitasuna*. Azken honi beste esku batek *edo gogaroa* erantsi zion.

- I. ¿Zetarako emona da gomutaa?
 E. Bera ta beren oneginak gogora ekarteko.
 I. ¿Zetarako adina?
 E. Geure Iauna ezautu ta gogoratuteko.
 I. ¿Zetarako nai izatea?
 E. Bera on utsa dalako, ta geure laguna Beragaitik, maite izan daiguzan.
 I. ¿Zer da almen onak daukazan gure gogo edo arima au?
 E. Iaungoikoak beren irudi ta antzera sorturiko izate gorputz bako ta ezilkorra.

Zazpi dira Gogo Donean Doaiak

- Lenengoa:* Ulertasunezko doaia ¹²⁹.
Bigarrena: Aditutezkoa ¹³⁰.
Irugarrena: Zentzatutezkoa ¹³¹.
Laugarrena: Iakituriatzkoa.
Boskarrena: Sendotasunezkoa.
Seigarrena: Biotz-beratasunezkoa.
Zazpigarrena: Iaunaganako bildurrezkoa.

[50] *Amabi dira Gogo Donean ekarriak*

- Lenengoa:* Maitetasuna.
Bigarrena: Bakea.
Irugarrena: Biotzeko anditasuna.
Laugarrena: Errukitasuna edo biguntasuna.
Boskarrena: Sinizmena.
Seigarrena: ¹³²
Zazpigarrena: Atsegina.
Zortzigarrena: Eroapena.
Bederatzigarrena: Ontasuna.
Amargarrena: Oztantasuna.
Amaikagarrena: Moduztasuna.
Amabigarrena: Garbitasuna.

Zortzi dira Zoriontasunak

- 1.º Zorionekoak gogozko ezeukiak, zeruetako agintaritzarakoak direalako.
 2.º Zorionekoak otzanak, lurra edo mundua menderatuko daue-lako.

(129) *Ulertasuna* zuen soilik lehenbizi idatzia. Cf. 130. eta 131. oharrak.

(130) *Aditutea*-ren gainean zuzendua.

(131) *Zentzatutea*-ren gainean zuzendua.

(132) Zuriz. Beste esku batek —*edo gogaroa* erantsi zuen esku berak (ik. 128. oharra)— *Euki-dagoa* ezarri zuen.

- 3ⁿ Zorionekoak negardunak, poztuak izango direlako.
- 4ⁿ Zorionekoak zuzentasunan gose-egarri direanak, aseak izango direlako.
- 5ⁿ Zorionekoak errukiorrak, errukia iaritxiko dauelako.
- 6ⁿ Zorionekoak biotz garbidunak, Iaungoikoa ikusiko dauelako.
- [51] 7ⁿ Zorionekoak baketsuak, Iaungoikoan semeen izena lortuko daulelako.
- 8ⁿ Zorionekoak zuzentasunagaitiko nekatuak, zeruetako atsegintzaa ¹³³ euren dalako.
- I. ¿Zertzuk esan doguz orain?
- E. Zortzi zoriontasunak.
- I. ¿Zertzuk dira zortzi zoriontasun orrek?
- E. Gogo Donean doai ta egikera onak.
- I. ¿Nortzuk dira gogozko ezeukiak edo bagetuak?
- E. Onerarik ez aberastasun bidezkorik bere, gogoz beinik bein, gura eztauenak.
- I. ¿Nortzuk dira otzanak?
- E. Aserrealdi txikarrenik bere eztaukenak.
- I. ¿Zelan menderatuko daue lurra?
- E. Euren buruen iaube direala.
- I. ¿Nortzuk dira negardunak?
- E. Atsegintasunak, neurrizkoenak bere, laga edo isten dauezanak.
- I. ¿Nortzuk dira zuzentasunan gose-egarri izaten ¹³⁴ direanak?
- E. Garramuraz euren egin bearrai arpegi emoten dautseenak.
- I. ¿Nortzuk dira errukiorrak?
- E. Urkoak eztireanakaz bere, biotz-beraak.
- I. ¿Nortzuk dira baketsuak?
- E. Euren buruak eta besteenak keskatuten eztauezanak.
- [52] I. ¿Nortzuk dira zuzentasunagaitiko nekatuak?
- E. Iarraituak eta iarkiak izanarren, bide zuzenean ibili dabilzanak.
- I. ¿Zegaitik deritxe onej zoriontasunak?
- E. Bizitza onetako zoriona ta besterako itxaropena eurotan da gozalako.
- I. ¿Zeinbat dira Azkenkiak?
- E. Lau: Eriotzaa, Erabagia, Su-lezaa ta Atsegintzaa.
- I. ¿Zer da atsegintzaa?
- E. Ondasun guztiak, ezetariko mingarri barik, aurkituten direan bizitoki oso ornidu bat. Su-lezan edo *inpernuan* osteratse-kabe guztiak, ezetariko pozgarri barik, aurkituten dira.

(133) *agintaritzaa*-ren gainean zuzendua.

(134) Geroztik tartekatua.

- I. Eta su-leza onetatik gorde ta zeruko atsegintzan sartuteko ¿zer egin bear da?
- E. Aginduak gorde.
- I. Eta errazago gorde, ta utsik ez egiteko ¿erazko biderik badago?
- E. Bai.
- I. ¿Zeintzuk?
- E. Doaiturriak sarri artutea, goizean goizean Iaungoikoari egikeraak opa izatea; egunean egunean Mesaa entzun da Andre Marian atseginerako *Errosarioa* esatea; gogoazko¹³⁵ liburuak irakurri ta gogoketan iardutea; gauean gogoa astertutea; / eta baten asko esateko, autor-entzule iakitun on da zuur bat autatu ta beronen esanera menderapen osoan egotea.

[53]

Autorraldiko arrena

Ni obendun onek, Iaungoiko guztialdunari, Andra Maria beti oso ta zorionekoari, Done Migel Goiangeruari, Ioane Bateatzaile ta Peru ta Paulo Apostolo edo Bialduai ta Done guztiai, ta zeuri Aita, neure erruz, neure erruz, neure erru andiz, gogamenez, berbaz da egikeraz oben egin dodana autor dautsuet. Beraz Andra Maria beti oso ta zorionekoari, Done Migel Goiangeruari, Ioane Bateatzaileari ta Peru ta Paulo Apostolo edo Bilduai ta Done guztiai, ta zeuri Aita eske nagokizue, nigaitik gure Iaungoikoari arren egin daiozuela. Arren bai.

Damu-arrena

Iesukristo neure Iauna, egiazko Iaungoiko-gizona, neure Egile ta Eroslea, zareana zarealako ta gauza guztien ganean maita zaudazalako, biotz biotzetik damu dot zeu iraindua. Aurrerantzean ez irainduteko ta neure obenak autortuteko ta eurakaitik niri ezarririko damulana beteteko, ta irainbide guztietatik / alde egiteko gogo sendoa daukat. Onetarako a neure obenen orderako, neure bizikera, egikera ta neke guztiak opa dautsudaz; eta zeure ontasun ta errukitasun amai bakoakaitik, eta zeure odol, nekaldi ta eriotza baliotsuakaitik parkatua izatea, ta zuzenduaz, zeure mende ontsuan neure eriotzako ordurarte irauteko ezkerra, emongo daustazula uste dot. Arren bai.

Egunero egikera guztiak Iaungoikoari eskinteko arrena

Ezkerrak, neure Iaungoikoa, zeure esku zabaletik artu doda-

(135) Sic, *gogozko*-ren orde.

zanakaitik, berariz egun onetara ni eldutea nai izan dozulako. Zeure izenan onera ta goraldirako opa dodaz gaurko nire gogamen, berba ta egikera guztiak, Iesukriston odol da mereziakaitik. Ezetan zeu ez iraindutea, zeure laguntasunaz, lortu gura neuke. Lagun zakidaz bada, Iauna, Iesukriston da beren Ama Marian da Done guztien irabaziakaitik. Arren bai.

Errosarioa esateko bidea

Kurutze donean ezaugarriagaitik...

[55]

Iesukristo neure Iauna...

Aren bakoitzean *Gure Aita* bat, amar *Agur Maria* ta *Goraldia* ¹³⁶ bat esaten dira, eskutapen bakoitza gogoan dala.

Lenengo bost arenetan naierazko eskutapenak aitatuten dira.

Naierazko eskutapenak.	}	1.^a Iaungoikoan Semea gizondu zanekoa. 2.^a Andra Mariak Isabel lengosinaa ¹³⁷ ikusi euanekoa. 3.^a Iaungoikoan Semea iaio zanekoa. 4.^a Andra Maria garbitu zanekoa. 5.^a Iesus galdua aurkitu euenekoa.
Alazko eskutapenak.	}	1.^a Iesusek baratzean arren egin euanekoa. 2.^a Iaungoikoan Semea apeo-kontran zigortu ¹³⁸ euenekoa. 3.^a Iaungoikoan Semea arantzaz ¹³⁹ arotu izan zanekoa. 4.^a Iesusi kurutzea sorbaldaratu eutsenekoa. 5.^a Iaungoikoan Semea kurutzean iosi ta il euenekoa.
Atseginezko eskutapenak.	}	1.^a Iaungoikoan Semea biztu zanekoa. 2.^a Iaungoikoan Semea zeruratu zanekoa. 3.^a Gogo Donea lurreratu zanekoa. 4.^a Andra Maria zeruratu euenekoa. 5.^a Andra Maria zeruan arotu euenekoa.

Naierazko eskutapenak ¹⁴⁰ astelenetan da eguenetan esaten dira; alazkoak martitzenetan da egubakoitzetan; atseginezkoak eguasten, sapatu ta domeka edo igandeetan.

[56]

Aren bakoitzan ostean, arren labur au esan leike:

(Batek) ¹⁴¹ *Maria beti oso ta errukizko Ama:*

(Besteak) *Gaitzetatik gordeaz garioazuz Zeugana.*

(136) *Goraldia Aitari* zuen lehenbizi idatzia.

(137) Geroztik tartekatua.

(138) *zigorkatu*-ren gainean zuzendua.

(139) Geroztik tartekatua.

(140) *eskutapenaak* (sic)-en gainean zuzendua.

(141) *Batak*-en gainean zuzendua dirudi.

Lauduen aurretiko agur batzuk

1. Agur Maria, Aita Iaungoikoan alaba onetsia, Iauna da zugaz, onetsia zara zu...
2. Agur Maria, Seme Iaungoikoan Ama, Iauna da zugaz...
3. Agur Maria, Gogo Iaungoikoan emazte¹⁴² garbia, Iauna da zugaz, onetsia zara zu...
4. Agur Maria, Irukoitzasun Donean bizitokia: Goraldia Aitari, Goraldia Semeari, Goraldia Gogo Doneari:
Lenengotan zan legez, orain da beti ta eunkirik eunki.
Arren bai.

Andra Marian lauduak

Kyrie eleison...

(Cópiese la letanía Lauretana y la oración *Deus cuius Unigenitus*).

Atenez Iesus da Marian biotzai *Sinizkizuna* ta *Agur Erregina*.

A. M. D. G.

Bilbon. 1896 garren urteko Epaillan 11^{an}

(142) Garbi irakurtzen ez bada ere, -z-z idatzia dirudi. Ik. Hitzaurrea.

TESTUAN AGERTZEN DIREN NEOLOGISMO AIPAGARRIEN ZERRENDA ¹

- Abrahanen barrutegia**, Seno de Abraham, 13. Azkueren neologismoa dirudi. Ik. **iluntegi**.
- Adiera**, uso de razón, 7. Cf. Larramendi, s.v. **alusión**, **entendimiento**; adiera.
- Adin**, 1. Entendimiento, 10. Lehen agerraldia Legaz 1880, 27. orr.-an aurkitu dugu. Ik. gainera Azkue 1890, 190. orr.; Iturzaeta 1899, 12. orr. 2. Edad, 25. Hiztegian dator. Bizkaian ez dugu adibide zaharragorik aurkitu.
- Agintaritza**, reino ^{1 bis}, 2. Lehen agerraldia, J. J. Moguel, **Mayatz**, 136. orr.-an (ap. DRA). Cf. **aginpen** «reino» (Azkue 1900, 3. orr.); **iaurgo** —nahiz erreinu ²— (Azkue, **Apaiz osteguna ta aurrak**, 19. orr.; ...).
- Aita done**. Ik. **done**.
- Aldi**, témpora, 30. Cf. Azkue 1891, 366. orr.: «ALDI. tiempo. Hoy solamente en algunos modismos se emplea. **Aldi baten**= en un tiempo, **iru aldiz**= (en) tres veces (tiempos, ocasiones...). **Aspaldian**= en este tiempo, de tiempo a esta parte». Izan ere, Azkue eta Arana Goiri izan ziren urrengo 50 urteetan, **denboraren** kaltetan, **aldik** izango zuen gorakadaren eragile nagusiak.
- Alkartasun**. Ik. **doneen alkartasun**.
- Amaikor**, temporal, 39. Azkueren neologismoa?
- Ardurapetu**, encomendar(se), 21. Azkueren neologismoa dirudi.
- Argi-ari**, rayo, 13. Azkueren neologismoa dirudi.
- Arotu**, coronar, 55. Azkuek sortutako hitza dirudi: **arotu**= **aro** «corona» (**Peru Abarca**, 216. orr.) + **-tu**. Halere, ez bide zuen asetzen; cf. **buruntzi** «corona», Azkuek berak aitortzen duenez ³, lehen aldiz 1900. urtean erabilia ⁴; **buruntzialdi** «coronación» (Azkue 1900, 471. orr.); **buruntzitu** «coronar» (Azkue 1911, 42. orr.); **buruntzia ezarri** «coronar» (Azkue 1918, s.v. **coronar**);...
- Arrainki**, carne de pescado, 31. Hiztegian dator. **Eperki**, **oiloki**, eta abarren antzera moldatua. Ik. **okelaki**. Lehen agerraldia, Duvoisin, Luc 24, 42-an aurkitu dugu. Cf. Arana Goirik 1896. urtean sortzen duen **arraingi** «carne de pescado» ⁵.
- Arren**, oración, plegaria, 16. Cf. Larramendi, s.v. **ruego**, arrená. Azkue eta, batez ere, Arana Goiriren eraginez, mende hasierako idazle bizkaitarren artean aski erabilia. Ik. **arregal**.
- Arren bai**, amén, 3. Cf. **arren** «amén» (Azkue 1898, 406. orr.; Azkue 1911, 12. orr.; etab.). Azkuek berak dioenez, Moguelengandik hartu zuen (ik. **olantxe da**).
- Arren egin**, orar, rezar, 3. Oker ez bagara, Arana Goirik ⁶ Azkuek baino lehenago darabil. 1900. urterako idazle bizkaitarren artean aski zabaldua.
- Arregai**, oración, plegaria, 29. Ez dugu adibide zaharragorik aurkitu. Ik. **arren**.
- Asi**, principio, 9. Hiztegian dakar.
- Asigarri**, cardinal, 48. Azkueren neologismoa?

(1) Kontraktorik esaten ez bada, hitza ezdator Azkueren Hiztegian.

(1 bis) 1901. urtean, Arana Goirik *al* proposatzen du erdaratiko *erreinuren* ordez, eta guri dagokigunez honako hau idazten: «AGINTARITZA se dice en la referida versión moderna por *reino* (...). Aun dado que AGINTARI fuese palabra bien derivada para expresar *jefe* (que no lo es), AGINTARITZA sólo podría expresar *conjunto de jefes*; pero como quiera que TZA no es abundancial de personas, sino de cosas, AGINTARITZA nada significa» (OC, 1889. orr.).(2) Cf. Azkue 1923, 633: «Si hoy hubiera de traducirse por 1.º vez el Padre Nuestro, el autor del trabajo, como quisiera ajustarse al lenguaje más corriente, por aquello de «venga a nos el tu reino» no diría *betor gugana zure erreñua*, sino *datorkigula* (o *datorrela gugana*) *zure erreñua*».

(3) Ik. Irigoyen 1957, 325. orr.

(4) Ik. Azkue 1900, 25. orr.

(5) Ik. OC, 986. orr.

(6) Ik. OC, 678. orr. (1895. urteko lan bati dagokio).

Aste done. Ik. done.

Ataldu, dividir, 7. Azkueren neologismoa. Cf. **Izkindean**, s.v. atal: «**Ataldu**, dividir, reducir á partes, fraccionar».

Atsegin, gloria divina, 18. Oker ez bagara, Azkuek sortu eta, bere eratorriak bezala, testu honetan eta Baionako **Kristinauen Ikasbide laburtuan** bakkarrrik erabilia. Ik. **goraldi**, **atsegintza**. Denborarekin, hainbestetan gaitzetsi zuen Arana Goriren **aintza** erabiltzea makurtzen da (ik. **Apaiz osteguna ta aurrak**, 9. orr.; **Apaiz ostegunerako elizkizun...**, 51. orr.).

Atsegindu, dar la gloria, 11. Azkueren neologismoa dirudi. Ik. **atsegin**.

Atsegintsu, glorioso, 14. Azkueren neologismoa dirudi. Ik. **atsegin**.

Atsegintza, gloria (cielo), 15. Azkueren neologismoa dirudi. Ik. **atsegin**.

Atsegintzail(e), glorificador, 1. Azkueren neologismoa dirudi. Ik. **atsegin**.

Aurre-egun, víspera, 31. Cf. **iai-aurre** «víspera de fiesta», 30. Ez dugu adibide zaharragorik aurkitu⁷. Azkueren neologismoa ote? Nola nahi ere den, 1918. urteko bere Hiztegian, s.v. **víspera** —hitza hedatzen ari denean hain zuzen— beste neologismo bat proposatzen du: **egulen** (neol.* [izartxoak Azkueren neologismoa dela adierazten du]) por analogía de **udalen** «primavera», **negulen** «otoño»; preferible, creo, al neologismo **aurregun** = También **bezpera**. Cf. **atzegun** «víspera» (1896), arrakasta handirik izan ez zuen Arana Goiriren neologismoa⁸.

Autor(-)entzule, confesor, 38. Azkueren neologismoa dirudi. 1918. urteko Hiztegian, s.v. **confesor**, berak sortutako **askari** (lit. «absolvedor») proposatzen du, baina beranduago **aitorlari** erabiltzen (Ik. Azkue, **Apaiz osteguna ta aurrak**, 12. orr.).

Autorraldi, confesión (sacramento), 39. Azkuek moldatua ote?

Azkenkiak, los novísimos, 52. Larramendiren neologismoa. Sarasola irakasleak dioenez⁹, 1765. urtean lehenengoz erabilia. Ik., gainera, Aguirre 1850, II, 447. orr.; Legaz 1880, 54. orr.

Bana, distinto, 9. Larramendiren neologismoa. Lehen agerraldia Legaz 1880, 13. orr.-an aurkitu dugu. Ik. gainera Iturzaeta 1899, 24. Cf. 172. orr.-an, 30. oharra.

Baru-saru, vigilia, 31. Hiztegian dator.

Barrutegi. Ik. **Abrahamen Barrutegia**.

Batzakuntsa, congregación, 15. Cf. DRA, s.v. batzakuntza, **reunión**, Moguelen adibide bat eransten duela.

Bearpetu, obligar, 21. Azkueren neologismoa dirudi.

Beeko iluntegiak. Ik. **i(l)luntegi**.

Bialdu, apóstol, 53. Cf. Larramendi, s.v. **apostol**: «aimbat da nola bialdua, egorria, mandataria; baña bereciqui ala deitzen dira amabi Apostoluac». Hemendik, beraz, Azkueren **bialdu** (ik. **Izkindea**, 367. orr.), Arana Goiriren **beldu**, **Olabideren bialdi**, eta **abarrak**.

Bialkintasun, apostolicidad, 15. Azkueren neologismoa dirudi. Cf. Larramendi, s.v. **embaxador**, **bialquiña**.

Bildurrezko garbai, dolor de atrición, 37. Cf. **beldurrezko damu** «dolor de atrición» (Legaz 1880, 40. orr.).

Bizigarri, mantenimiento, alimento, 18. Hiztegian dakar.

Damugarri, pena, castigo, 2. Adiera honekin ez dator Hiztegian.

(7) Cf. I. Pagola 1984, s.v. **aurre-gau**, *noche precedente*. Bertan 1892. urteko adibide bat ikus daiteke.

(8) Ik. OC, 1013. orr.

(9) Ik. Sarasola, s.v. **azkenki**.

- Damugarritzko garbai**, dolor de contrición, 37.
- Doaiturri**, sacramento, 17. Azkueren neologismoa dirudi. Cf. Azkue 1918, s.v. **sacramento**: «doatz (neol.* [Izartxoak Azkueren neologismoa dela adierazten du], de **doe** «gracia» y **atz** «señal». Las voces **eleizako** y **elizakoak** (lit. «los de la Iglesia») se refieren más bien al Viático y Extremaunción».
- Donaste**, sacrilegio, 30. Cf. Larramendi, s.v. **sacrilegio**, donautsia. Ik. 189. orr.-an, 116. oharra.
- Done**, 1. Santo (sust.), 1. Cf. Larramendi, s.v. **santo**, donea. Zerbait erabilia —ik. adibidez, J. J. Arana 1888, 59. orr.; Iztueta 1924, 70. orr.— Azkue eta Arana Goiriren bultzadaz mende hasieran zabaldu baino lehenago¹⁰. Cf. Azkue 1918, s.v. **santo**, **santa**: «**guren**. Lunes santo, **astelen guren**.= Se usa para designar todos los días de la Semana Santa y sin artículo (...) No dicen, por ejemplo, Lukas **guren** por «San Lucas»; pero por extensión podría decirse.= La idea de «Santo» se ha expresado desde muy antiguo con el vocablo «done», y se conserva en la toponimia, en palabras como **doniane** y **donibane** «San Juan», **donosti** «San Sebastián», **donamaria**, **donestebe**, **donapaleu**..., etc. Nos vino del viejo romance, que lo sacó a su vez del latino **domne**, contracción de **domine** «señor» (...). En nuestros días corre el neologismo **deun** de A-G. (...) tan latino es **deun** como **santu**, con la diferencia de que **santu** es «santo» y **deun** no lo es. Si queremos vocablo indígena para designar la idea de «santo», atengámonos a nuestro **guren**». Aurrerantzean —lehen adibidea 1916. urteko bere Hiztegian, s.v. **auténtica**, aurkitu dugu—, **guren**..., nahiz **santu**..., erabiliko ditu. 2. Santo (adj.), 1. 3. San, 30. 4. Sagrado, 16. □ AITA DONE, Santo Padre, (el) Papa, 15. Ohar bedi testu honetan **Aita Santu Aita Done** baino maizago agertzen dela. □ ASTE DONE, Semana Santa, 31. Cf. Azkue 1918, s.v. Aste: «**Aste guren**, Semana Santa». □ DONE GUZTI(AK), todos los Santos, 30. Cf. Arana Goirik 1897. urtean sorturiko **Deun oro** «todos los Santos»¹¹.
- Done guzti(ak)**. Ik. **done**.
- Donekida**, consagración, 42. Larramendiren neologismoa. Ez dugu adibide zaharragorik aurkitu.
- Donetasun**, santidad, 15. Geroko bere lanetan ordea, **dontasun** «santidad» (Azkue 1897, 113), **gurentasun** (Azkue 1918, s.v. **santidad**) nahiz **santutasun** (Azkue, **Apaiz osteguna ta aurrak**, 8. orr.) aurki daitezke. Cf. Arana Goirik 1897. urtean darabiltzan **donetasun** «justeza»¹² eta **deundasun** «santidad»¹³.
- Donetu**, santificar, 18. Cf. Larramendi, s.v. **santificar**, donestu. Ez dugu adibide zaharragorik aurkitu. Cf. Azkue 1918, s.v. **santificar**, gurendu.
- Donetzaille**, santificante, 34. Azkueren neologismoa dirudi. Cf. Azkue 1918, s.v. **santificante**, gurengarri.
- Edontzi**, cáliz, 43. Larramendiren neologismo aski erabilia. Adibide zaharragorik DRA-n aurki daiteke. Cf. **edatontzi** «cáliz» (Azkue, **Apaiz ostegunerako elizkizun**..., 10. orr.).
- Eliz-gizondute**, Orden sacerdotal, 34. Azkueren neologismoa dirudi. Baionako **Kristinauen Ikasbide laburrtuaren** bizkaierazko idaztaldian darabil; gipuzkerazko idaztaldian, ordea, bere lekuan **Elizgizontza** aurki daiteke (Ik. 186. orr.-an, 106. oharra).
- Erezi**, cantar, 27. Denbora luzez ibili zen Azkue erderatiko **kantatu**, **kantu**, eta

(10) *Donerekin* batera, eta beharbada *done* bera baino areago, *deun* zabaldu zen Arana Goirik, hasiera batean *done* «santo» badarabil ere, 1896-tik aurrera *done* «justo» adierazteko gorde eta «santo» adierazteko *deun* baitarabil.

(11) Ik. OC, 1620. orr.

(12) Ik. OC, 1529. orr.

(13) Ik. OC, 1418. orr.

abarren euskarazko ordain «jatorren» bila. **Izkindean**, Larramendiren **otsaldi** «cantada, tonada» buruan duela beharbada, **aotsaldi** «cántico» eta **aotsal-ditu** «cantar» eratzten ditu. 1896-tik 1900 bitartean, lehenbizi **erezi** eta bere eratorriez, eta 1898-tik aurrera **eresi** eta bereez baliatzen da. Azkenik, 1900-etik aurrera **oiu** «canto», **oiu egin** «cantar», etab. erabiliko ditu. Bidez esan dezagun, 1911 inguruan, **eresik** eta erderazko **elegiak** elkarrekin duten loturaz oharturik, **eresi**,... **poesia**,... adierazteko erabiltzen hasten dela. Ez zuen, beraz sekula onartu Arana Goirik 1896. urtean sorturiko **abes**, **abesti**, **abestu**,... saila¹⁴. Nor gertatu zen «borroka» honen garaile esan beharrik ez badago ere, ohar bedi Azkuek ere jarraitzaileak izan zituela; Txomin Agirrerren lanetan, esate baterako, **erezi** eta abarrak erruz aurki daitezke.

Erosi, redimir, 5. Hiztegian dator. Lehen agerraldia, Mendiburu 1747, 78. orr.-an aurkitu dugu. Ik., gainera, Legaz 1880, 8. orr.; Iturzaeta 1899, 9. orr.;...

Erosle, redentor, 19. Hiztegian, s.v., dioenez: «Voz muy usada en el púlpito». Lehen agerraldia, Legaz 1880, 12. orr.-an aurkitu dugu. Ik., gainera, esaterako, Iturzaeta 1899, 20. orr.

Esetsaldi, tentación, 44. Ez dugu adibide zaharragorik aurkitu. Ik. **esetsi**.

Esetsi, tentación, 3. DRA-k dioenez —ik. s.v.—, bada adibide zaharragorik Uriarterengan. Ik. **esetsaldi**, **zirikaldi**.

Eskaldi, petición, 18. Esannahi berarekin, testu honetan, maizago aurki daitezke **eskabide**, **eskakizun** eta **eskari**.

Eskudun, ministro, 21. Azkueren neologismoa?

Eskutapen, misterio, 9. Cf. Añibarro, s.v, **mysterio**, ezcutapena. Azkuek dioen bezala: «Voz muy usada en los libros de piedad, pero que parece no haberla adoptado jamás el pueblo» (Ik. Hiztegian, s.v. ezkutapen). Hemen, hainbat testu bizkaitarretan bezala, **-s-z** agertzen da. Ohar bedi, halere, Azkuek —iadanik **Izkindean**— aditza ere **-s-z** idazten duela (ik. Hitzaurrea, 2.1.).

Eunki, siglo, 56. Larramendiren neologismo aski erabilia. Cf. Azkue 1923, 175. orr.: «No estubo acertado Larramendi al crear el vocablo **eunki** por siglo (...). E concepto «siglo» tiene y tenía ya vocablo popular como **mende** (el más propio) y **gizaldi**; pero aun a parte de ésto, la voz **eunki** envuelve una idea en cierto modo opuesta a la de siglo. Siglo concéntuplo o compuesto de 100 años sería más bien **eunkoitz**, expresando **eunki** no el conjunto sino cada uno de los 100 años que completan el siglo; como **argimutil boskoitza** es un candelabro de quintuple luz, de cinco brazos y **argi boskiak** los brazos de ese candelabro»¹⁵.

Ezaugarri, señal, 5. Hiztegian dioen bezala, **Peru Abarcan** dator. Ez dugu uste gehiegi erabilia izan denik; ik., halere, Iturzaeta 1899, 9. orr. Cf. **ezaugarri** «muestra» (Azkue 1896, 38. orr.).

Ezigarri, correctivo, disciplina, 47. Ez dugu adibide zaharragorik aurkitu.

Ezilkor, inmortal, 49. Zegoenekoz Añibarrok eta bestek erabilia¹⁶ (ik. DRA, s.v.). **Euskalzaleko** bere lanetan ordea, maizenik Larramendiren **illezkor** darabil (ik., esaterako, Azkue 1898, 158. orr.). Cf. **ilkorgatu** «inmortalizar» (Azkue 1909, 2. orr.).

Ezker, 1. Gracia divina, 34. 2. Gracia, favor, 20. Cf. Arana Goirik 1896. urtean honi buruz dioena¹⁷: «El Euskera tiene ya su palabra para significar **don**,

(14) Ik. OC, 1061. orr.

(15) Cf.: «GIZALDI et EUNKI sont aussi peu usités l'un que l'autre. Si EUNKI n'était pas de l'invention de Larramendi et qu'il eût été employé par quelques bons auteurs, et s'il était compris il serait préférable à GIZALDI, pour rendre SIECLE en général» (A. Irigoyen, «Cartas de Inchauspe al príncipe Luis Luciano Bonaparte», *Euskera*, II, 1957, 171-260. orr.).

(16) Azkuek berak ere lehenago erabilia zuen. Ik. Azkue 1889, 30. orr.

(17) Ik. OC, 955. orr.

merced, gracia, dádiva, y una palabra ciertamente muy primitiva: tal es **eskerr**. Si hoy no se usa más que para dar las gracias (**eskerrik asko**, muchas gracias), es simplemente porque el **euskeldun**, para su gran desgracia, no conoce su lengua, no sabe lo que se trae entre manos. Es verdad que él no tiene la culpa: la tienen los literatos del Euskera, y más que éstos los tratadistas. Por ejemplo: **bide** es **camino**, pero la **carretera** o **camino real** ya no es **bide**, es **kamiño**; **burdi** es el **carro** de dos ruedas (el del país), pero si tiene cuatro o seis, ya no es **burdi**, es **karru** (...). Pues otro tanto ocurre con **eskerr**: con esta voz se significa las **gracias** que se dan en pago de un favor; pero nada más: nada de **don, merced, dádiva**, etc. De **don** sacan **doai, doatsu**, etc., que estoy seguro tienen muchos por voces indígenas; de **merced** sacan **møzedez** (por favor, de gracia); para decir **llena de gracia** dicen **grazijaz betia** y se quedan tan satisfechos, etc., etc. Y a nadie se le ha ocurrido llamar **eskorrtzu** (abundante en gracias, graciosa) a la Santísima Virgen; ni decirle **eskerrez betia** (llena de gracia); ni emplear **eskerrez** por **de gracia, por favor**. Es seguramente que creen que la **carretera** no es **camino**; ni el **carro** de cuatro ruedas es **carro**; (...) ni son **gracias** las **gracias** que se dan en pago de un favor. Pues bien: sepan y entiendan que la **gracia** del español **muchas gracias** es la misma de **don, merced, gracia**: porque cuando se dice **muchas gracias** se quiere dar a entender que el favor que se ha recibido merece ser recompensado con **muchos dones, mercedes** o **gracias**, y que se tiene la intención de darlos. Por esto el español **muchas gracias** equivale al francés **merci beaucoup** porque las **gracias** de que se habla son **mercedes** o **dones**. Por esto el **eskerr** que está en **eskerrik asko** significa **gracia, don, merced**. Su etimología es clara: como el latín **donum** viene del verbo **do**, así el euskérico **eskerr (donum)** viene de **esku** (mano) y la nota de naturaleza **arr**, pues de la mano se vale naturalmente el hombre para **dar** las cosas. La forma **eskerr** procede de **eskarr** por degeneración de la **a** (...). Se debe preferir la segunda forma (no usual) a la primera, no por degeneración, sino porque **eskerr** resulta de lo contrario, confuso: significa a la vez **gracia** y **siniestra**, porque el **eskerr** (siniestra) viene de **esku** (mano) como **eskume** y **eskue** (diestra), y no debe, por tanto, decirse con **z**, como algunos hacen». Izan ere, aurrerantzean Arana Goirik, eta orobat bere jarraitzaileek, **eskerr** «izquierda»: **eskarr** «gracia divina» «gracia, favor» erabiliko dituzte.

Gaisotegi, hospital, 31. Cf. Larramendi, s.v. **enfermería**, gaisotegia. Azkuek, **du-darik gabe, Peru Abarcan** aurkitu eta Moguelek sortua zela sinetsi zuen. Cf. Azkue 1918, s.v. **hospital**: «**elgu** (neol.* [izartxoak Azkueren neologismoa dela adierazten du]), de **eri+gu** «establecimiento de enfermos». = No parecen tan aceptables los neologismos **gaisotegi, osategi**, ni el mismo **el-tegi**»¹⁸.

Garbileku, purgatorio, 13. Cf. Hiztegian, s.v. **garbi-leku**: «**lavadero, lavoír** = Algunos autores de libros piadosos se valen de esta palabra para indicar la idea de Purgatorio». Lehen agerraldia Astarloa 1816, 75. orr.-an aurkitu dugu. 1916. urteko bere Hiztegian, s.v. **anima, garbitegi** darabil, galdera ikurra eransten badio ere.

Gardostu, purificar, 3. Cf. Hiztegian, s.v. **gardostu, chamuscar, Peru Abarcatik** hartutako adibidea dakarrela.

(18) Denborarekin berriro ere iritiz aldatuko du: «Nik nere sakel-iztegitxoia egitorduan enekian orain bezela **-gu** atzizkiaren indarra noraginokoa den; eta orregatik, oilo baten lumapetik txito-artean átakumeren batzuk atera oi diran gisa berean, nere lumapetik ere beste itz berri batzuen artean trakets auek argia ikusi zuten: **elgu** hospital, **arrozku** posada, **landergu** hospicio. **Gu** atzizkia erderazko «lugar» da, baina ez «lugar de cosas», «lugar en que se hace algo» baizik. **Ikasgu** escuela, **ikusgu** mirador, **jaunargu** comulgatorio, **idazku** escritorio... bidezko asmuak dira; ez ordea **elgu, arrozku** ta **landergu**. Lugar de enfermos, ezta **elgu, eltegi** baizik;...» (Azkue 1928, 193. orr.).

Gogo, 1. Conciencia, 19. 2. Espiritu, 11. Hitza zaharra bada ere, zabaldu, Azkueren eta, bereziki, Arana Goiriren eraginez zabaldu zen mende hasieran erderatiko **izpirturen** eta **arimaren** kaltetan.

Gogo Done, Espiritu santo, 1. Ik. **done**. Garai beretsuan Arana Goirik **Goteun** (**gogo+deun**) darabil¹⁹.

Goiangeru, arcángel, 19. Larramendik eraturiko hitz berria. Cf. Azkue 1916, s. v. **arcángel**: «**Goiangeru** (neol. Larr.), **Gongotzon** (neol. A.-G.) (...). El pueblo para denotar el concepto de arcángel (y lo hace sólo alguna que otra vez) no se vale de otra voz que la contenida en aquel canto popular religioso roncalés y suletino, uno de los más lindos de su clase por la melodía: ¡ots! **aingurieki**, **arkangeleki**, **gaur kantatzera**. Los tres arcángeles, de que se habla en los libros de devoción, son denominados ángeles: **aingeru**».

Goraldi, 1. Gloria divina, 56. Azkuek moldatua dirudi. Bere lanetan aski erabilia (Ik., kasu bat aipatzeko, Azkue 1900, 14. orr.). Cf. **Atsegin**. 2. Honor, 4.

Gordetzaille, salvador, 1. Ez dugu adibide zaharragorik aurkitu.

Gorpuzki, reliquia, 20. Azkuek dioenez²⁰, Uriartek darabil. **Euskalzale** aldizkarian **gorpuzkiz** gain, Larramendiren **ondone** darabil. Cf. Arana Goirik 1897. urtean eraturiko **gorpuzkin** «reliquia»²¹.

Gutartu, codiciar, 4. Azkueren neologismoa dirudi.

Guztialdun, todopoderoso, 1. Cf. Larramendiren **guztialdun**, ordurako zerbait erabilia²². Garai beretsuan Arana Goiri **algustidunez** baliatzen da²³; bere jarraitzaileek ordea, maizago erabili bide zituzten **alorodun** (1911)²⁴ eta **aloldun**²⁵ Arana Goiriren hitz berria baino.

Guztientasun, catolicidad, 15. Azkueren neologismoa?

Guztientzako, católico, 1. Ik. 167, orrian, 4. oharra. Azkuek Moguelengandik hartu bide zuen (ik, **Peru Abarca**, 162. orr.). Cf. Larramendi, s. v. **catolico**, **universal**, guzieracoa. Hemendik, beraz, Añibarroren²⁶ **guztirocoa**, **guztieracoa** «católico»; Legazen **gucieraco** «católico»²⁷, **guciaquico** «universal»²⁸; nahiz Iturzaetaren²⁹ **gustiraco** «universal»; eta abarrak.

Iatunkeri³⁰, gula, 45. Azkueren neologismoa? Ik. **salobrekeri**.

Ianurritasun, templanza, **Zazpi oben onei zazpi onbide iarkiten iakez** (...) **Iatunkeriari** **Ianurritasuna**, 46-47. Azkueren neologismoa dirudi. **Onbide asigarriez** («virtudes cardinales») ari denean, ordea, ezin zatekeen neologismo honetaz balia eta, antza denez, egokiagorik aurkitu ez zuenez gero, hutsunea uzten du (ik. 194. orr.-an, 128. oharra).

Iaunartu, comulgar, 29. Lehen agerraldia, Arana 1872, 20. orr.-an aurkitu dugu. Cf. Azkue 1897, 152: «**Komunio**agaitik **Iaunartutea** esaten, guk dakigula, **Euskalzale** asi da lenengo ta eztau damu».

Iaurri, patrón (protector), 30. Cf. Hiztegian, s. v. **jaurri**, **tutor**, **defensor**. Ez dugu adibide zaharragorik aurkitu.

Il(l)untegi, limbo, 13. Azkueren neologismoa dirudi. Ik. 2, 9, 36, 37, 38. oharra. Cf. **Abrahamen barrutegia**. □ **BEEKO ILUNTEGIAK**, (los) infiernos, 1.

(19) Ik. OC, 954. orr. (1896. urteko lan bati dagokio).

(20) Ik. Azkue 1897, 71. orr.

(21) Ik. OC, 1014. orr.

(22) Ik. I. Pagola 1984, s. v. **guztialdun**. Bertan aipatzen direnez gain, ik. Legaz 1880, 13. orr.

(23) Ik. OC, 1644. orr. (1897. urteko lan bati dagokio).

(24) Ik. Bera 1911, 301. orr.

(25) **Euzkera** aldizkariak (1929, 29. orr.) dioenez, Etxeitaren neologismoa litzateke: «por 'preciosa' contracción del anterior [**alorodun**], teniendo así, con ser nueva, sabor a arcaica».

(26) Ik. Añibarro, s. v. **catolico**.

(27) Ik. Legaz 1880, 3. orr.

(28) Ik. Legaz 1880, 54. orr.

(29) Ik. Iturzaeta 1899, 16. orr.

(30) Testu honetan **-keri** darabil, ez **-keria**. Cf.: ¿*Zer da iatunkeri edo salobrekeria?* (46. orr.).

- Irukoitzasun**, trinidad, 9, Ez dugu adibide zaharragorik aurkitu. Ik. 19, 41 eta 45. oharra. Cf. Arana Goirik garai beretsuan sortu eta darabiltzan **irukunde** (1896)³¹, **irukoitz** (1897)³².
- Izakizun**, 1. Ser, 34, 2. Persona, 9. Cf. Larramendirengandik hartu eta **Izkindean** (16. orr.) darabilen **izape** «persona (gramatical)».
- Lain**, parte, porción, 43. Hiztegia dator.
- Leiar**, cristal, 13. Larramendiren neologismoa. Lehen agerraldia Legaz 1880, 16. orr.-an aurkitu dugu. Mendeko idazle garbizaleen artean aski erabilia.
- Maitetasun**, caridad, 18. Añibarrok dakar³³. Lehen agerraldia Legaz 1880, 20. orr.-an aurkitu dugu.
- Margo**, color, 43. Urte gutxiren buruan berebiziko arrakasta izango duen «ghost word»³⁴ delako honen lehen berria Azkuerengan aurkitu dugu: «**Kolor** ez dakit euskerazkoa dain [den]. Hervas-ek **margo** daila [dela] dino itz au. Emendik datorz **margula** -kolorgea, **marguldu** -kolorgetu: neuk entzuniko itzak» (Ik. **Izkindea**, 131. orr. 4. oharra). Hemendik hartu bide zuen Arana Goirik³⁵.
- Nekaldi**, pasión, mortificación, 2. Hiztegia dioen bezala, Añibarrok darabil. Cf. Larramendi, s.v. **brumamiento**, necaldia.
- Oben**, pecado, 1. Azkue eta Arana Goiriren eraginez XX. mendeko literaturan zabaldu zen Larramendiren neologismoa.
- Obenbide**, escándalo, 26. Azkueren neologismoa?
- Obendu**, pecar, 13. Ez dugu beste inon aurkitu.
- Obendun**, pecador, 2. Azkueren neologismoa ote? Nola nahi ere den, 1918-ko bere Hiztegia, s.v. oben egin, zera dio: «Sería recomendable la repartición semántica (V. Prólogo del Diccionario V.E.F., & XV) de **oben**, condescendencia, aquiescencia, y **ogen**, defecto, vicio, pecado». Izan ere, hemen esandakoari jarraituz, beranduago, **ogendi** «pecador» darabil³⁶. Cf. Arana Goirik 1896. urtean sortu **obendi** «pecador»³⁷.
- Okelaki**, carne (por oposición a **pescado**), 30. Azkueren neologismoa? Ik. **arrainki**.
- Olantxe da**, amén, 1. 1897. urtean Arana Gorik **olantxe** darabil, hona urte berean puntu honetaz dioena³⁸: «Ebreo edo iberkerazko **amen**ak, batzutan **alan** ixan bedi ta beste batzutan **alan da** esan gura edo ikurrtzen daula, orok dakigu.
¿Euzkeraz zelan esango dogu?
Geure eretxijan, ori ikurrtzeko erarik garbijena, egokijena ta laburrena da **olantxe**.
Olantxe esanaz, esanda daukaguz **olantxe ixan bedi ta olantxe da**». Cf. irakurleak eskuartean duen idazkian, 19. orr.-an: «I. ¿Zer esan gura dau atzenean askok esaten dauen **Amen**-ek?
E. Zelan dan: batean, **alan** izan dailla; bestean, **alantxe** edo **onantxe** edo **olantxe dala**». Azkuerena dugu, beraz, lehen agerraldia, 1916-ko bere Hiztegia, s.v. **amén**, ondoren datorren hau badio ere: «**Elizaren otoitz-azkenean esan oi degun itza, «alabiz» esan nai du, edo «ala izan bedi», eta noizbait «ala da» ere bai.** = Algunos, además de la forma **alabiz** o **halabiz** (traducción literal y aceptable de «así sea», anticuada en algunos dialectos por lo que hace al imperativo **biz**), se valen del hebraico **amen**. Otros, si-

(31) Ik. OC, 1015. orr.

(32) Ik. OC, 1516. orr.

(33) Ik. Añibarro, s.v. *caridad*.

(34) Ik. Mitxelena 1958, 7-8. orr.

(35) Ik. OC, 977. orr. (1896. urteko lan bati dagokio).

(36) Ik. *Apaiz osteguna ta aurrak*, 16. orr., *Apaiz ostegunerako elizkizun...*, 29. orr.

(37) Ik. OC, 1014. orr.

(38) Ik. OC, 1531. orr.

guiendo creo a Moguel, nos valemus de **arren**, extendiendo algún tanto su aceptación de «os lo suplico, por favor». Corre también por ahí el vocablo **olantxe** «de esa misma manera», aplicado por A.-G. como neologismo a este concepto de «así sea, así es». = Parece preferible **arren** a **alabiz** y **olantxe**. En cuanto a **amen**, si lo dijéramos así, no iríamos en mala compañía, pues se valen de él, sin traducirlo a su respectivo vocabulario, los alemanes, españoles, ingleses..., etc.». Ik. **arren bai**.

Onbide, virtud, 34. Hiztegian dioenez, Oihenartek eta Uriartek erabilia.

Onetsi, 1. Bendecir, 7. Garai beretsuan Arana Goirik ere **onetsi** «bendecir»³⁹ darabil, 1901-ean bere orde z **donetsi**⁴⁰ proposatzen badu ere. 2. Bendición, 41. Ez dugu adibide zaharragorik aurkitu.

Oreme, hostia, 42. Cf. Larramendi, s.v. **hostia de el Altar**, orosmea⁴¹. Ez dugu adibide zaharragorik aurkitu.

Osaki, miembro, 15. Azkueren neologismoa? Ik. 175. orr.-an 50. oharra.

Osgoi, cielo (mansión de Dios, los santos,...), 2. Behar bada, Hiztegian dakarren **osgorri** «cielo rojizo de la mañana y de la tarde» begien bistan zuela moldatua.

Otseindar, diácono, 44. Azkueren neologismoa dirudi.

Otseindarpeko, subdiácono, 44. Azkueren neologismoa dirudi.

Salobrekeri, gula, 46. Azkueren neologismoa? Ik. **Iatunkeri**.

Seingintza, parto, 2. Hiztegian dakar.

Sendagarri, confirmación (sacramento), 34. Azkueren neologismoa?

Sinizgai, artículo de fe, 1. Cf. Hiztegian, s.v. **sinisgei**, **artículos de la fe**, ondoren Añibarroren adibide bat dakarrela. Garai beretsuan Arana Gorik **ziñeska** darabil⁴².

Sinizkizun, credo, símbolo de fe, 1. Azkuez dionez⁴³, F. Bartolomek **sinizkizun** «dogma» darabil. Cf. Arana Goirik 1897. urtean sorturiko **ziñeskitz** «credo»⁴⁴.

Sinizmen, fe, 5. Arana Goiri **ziñesmen darabil**⁴⁵.

Sinizmendun, fiel, 15. Azkuek **fededunen** antzera moldatua ote?

Sustraizko, capital (referido al pecado), 45. Azkueren neologismoa?

Ulertasun, sabiduría, 49. Azkuek moldatua dirudi.

Zingin, jurante, 22. Azkueren neologismoa?

Zirikaldi, tentación, 19. Azkueren neologismoa dirudi⁴⁶. Cf. **Izkindean**, s.v. **instigación, tentación, zirikaldi**. Ik. **esetsi**, testu honetan **zirikaldi** baino sarriago erabilia.

Zuzentasun, justicia, 48. Hiztegian dioenez, Uriartek darabil.

(39) Ik. OC, 1534. orr. (1897. urteko lan bati dagokio).

(40) Ik. OC, 1886. orr.

(41) Novia de Salcedo, s.v. orosmea, dioenez: «Su formación *orea-oso-mea*, sencillo, sutil, tenue de enteramente masa».

(42) Ik. OC, 1057. orr. (1897. urteko lan bati dagokio).

(43) Ik. Azkue 1923, 74. orr.

(44) Ik. OC, 1063. orr.

(45) Ik. OC, 1018. orr. (1897. urteko lan bati dagokio).

(46) 1902. urtean Bilboko gazte talde batek *Aita Gurea* bizkaieraz Jerusalemara bialtzeko erabakia hartzen du. Arana Goirik aurkezten duen delako otoitzaren idaztaldea ez da onartzen. Auzi hau dela eta Arana Goirik *Análisis y corrección del «Pater Noster» del euzkera usual* argitaratzen du. Guri dagokigunez, bertan berak proposaturiko *ziltzaldi* «tentación» nola sortu duen azaldu ondoren zera dio: «Pues bien: el autor de la versión favorecida, sin el menor escrúpulo respecto de mí, hurtó bonitamente el *zirika* que yo había citado, como a continuación, sin escrúpulo también respecto de la lengua, formó su risible *zirikaldi* para expresar el tentatio del *Pater Noster*» (OC, 1960. orr.).

BIBLIOGRAFIA

- AGUIRRE 1850: J. B. AGUIRRE, *Eracusaldia*, I-III. Tolosa, 1850. Euskuizkribua 1808. urtekoa da. Argitalpen faksimila in Hordago, Donostia, 1978.
- ANIBARRO: Fr. P. A. DE ANIBARRO, *Voces bascongadas diferenciales de Bizcaya, Guipúzcoa y Navarra*. Bilbao, 1963. A. L. Villasanteren argitalpena (1820 inguruan idatzia).
- ARANA 1872: J. I. DE ARANA, *San Ignacio Loyolacoaren bicitza laburtua euskaraz eta gaztelaniaz. Compendio de la vida de San Ignacio de Loyola en bascuence y castellano*. Bilbao, 1872.
- , 1883: «Loyola-co oroitza tsiki bat Jesus-en lagun arteco... Un pequeño recuerdo de Loyola». *Euskal Erria*, IX, 1883, 66-89.
- ARANA GOIRI: SABINO DE ARANA GOIRI, *Obras Completas*. Buenos Aires 1965.
- ASTARLOA 1816: Fr. PEDRO ASTARLOA, *Urteco domeca...*, Bilbao, 1816.
- AZKUE, EUSEBIO M.^a DE, *Parnasorako bidea*. Bilbao, 1896. R. M.ª Azkueren argitalpena. 1860 inguruan idatzia. Argitalpen faksimila in Hordago, Donostia, 1979.
- AZKUE 1889: R. M.^a DE AZKUE, «Peru Matraka ta Pedr'anton». *La Abeja*, 1889, lehen zenbakia, 30-32; 1890, 2. zenbakia, 55-64; 3. zenbakia, 92-96; 4. zenbakia, 126-128; 5. zenbakia, 156-160; 6. zenbakia, 188-192.
- , 1890: «Izena ta izatea». *LA ABEJA*, 1890, 2. zenbakia, 52-54.
- , 1891: Ik. IZKINDEA.
- , 1893: Ik. BEIN DA BETIKO.
- , 1896: «Sermón pronunciado en la Iglesia parroquial de Santa María de Guernica el día 21 de Julio de 1895» in *Jaungoikua eta Foruak*. Bilbao, 1896.
- , *Proyecto de Ortografía sometido a la censura de los que se dedican á cultivar el euskera*. Bilbao, 1896.
- , 1897: *Euskalzale*, lehen alea (1897). Bilbao, 1898. Argitalpen faksimila in Sendoa argitaletxea, Donostia, 1982.
- , *Kristinauen Ikasbide laburrtua Baionako Elizterikoa Lapurrdiko euskeratik Bizkaikora biurrtua. Doctrina cristiana compendiada de la Diócesis de Bayona traducida del euskera de Lapurdi al castellano. Kristauen Ikasbide laburrtua Baionako Elizterikoa Lapurrdiko euskeratik Gipuzkoakora itzulia Bayonne*, 1897.
- , 1898: *Euskalzale* 2. alea (1898). Bilbao, 1899. Argitalpen faksimila in Sendoa argitaletxea, Donostia, 1982.
- , 1900: *Errosarioa euskeraz*. Bilbao, 1900.
- , 1905: Ik. HIZTEGIA.
- , 1909: «Una Poesía del Sr. Azkue». *RIEV*, II, 1909, 158-159.
- , 1911: *Urlo*. Bilbao, 1911-1912.
- , 1916: *Diccionario Español y Vasco (A-Avezarse)*. Bilbao, 1916.
- , 1918: *Diccionario de bolsillo (Vasco-Español y Español-Vasco)*. Bilbao, 1918.
- , 1928: «Izperriak eratzeko burubide bat edo beste». *Euskera*, 1928, III, 189-200.
- , *Apaz Osteguna ta Aurrak*. Zarautz (d.g.).
- , *Apaz Ostegunerako elizkizun ta otoitzak*. Zarautz (d.g.).
- BEIN DA BETIKO: R. M.^a DE AZKUE, *Lenengo irakurgaia. Bein da betiko*. Bilbao, 1893. *Euskalzale*, 1898. urteko alean irten zen bigarrenez argitara.
- BERA 1911: ROMAN M.ª BERA (JUAN M.ª DORNACU OLAECHEAren erligio izena), «Uda-egillia» (poesia). *Euzkadi*, 1911, 10. zenbakia, 301-302.
- DRA: *Diccionario Retana de autoridades del euskera*. Bilbao, 1976.
- DUVOISIN: J. DUVOISIN, *Bible saindua*. London, 1859. Argitalpen faksimila in *La Gran Enciclopedia Vasca*. Bilbao, 1972.
- HIZTEGIA: R. M.^a DE AZKUE, *Diccionario vasco-español-francés*, I-II, Bilbao, 1905-1906. Argitalpen faksimila in *La Gran Enciclopedia Vasca*. Bilbao, 1969.

- IRIGOYEN 1975: ALFONSO IRIGOYEN, «Del epistolario de Azkue». *Euskera*, 1957, II, 261-393.
- ITURZAETA 1899: ANDRES ITURZAETA EGUIA, *Aita Gaspar Asteteren Icasbide Cristinaucorraren Azalduera Laburrac...* Durango, 1899.
- IZKINDEA: R. M.^a DE AZKUE, *Euskal-Izkindea. Gramática eúskara*. Bilbao, 1891.
- IZTUETA 1824: J. I. DE IZTUETA, *Guipuzcoaco dantza...* Bilbao, 1968. Lehen argitalpena 1824. urtekoa da.
- LAKA, I, «Parnasorako bidea-ren hizkuntzaz». *ASJU*, 1985, XIX-1, 217-234.
- , 1986: *Hiperbizkaieraren historiaz. Hastapenak*, E.H.U.ko tesina argitaragabea.
- , 1986a: «Hiperbizkaieraren historiaz. Hastapenak. I. Bizkaiko Aldundiaren euskarazko katedra» in J. A. Lakarra (arg.).
- , 1986b: «Hiperbizkaieraren historiaz. Hastapenak. II. *Euskal Izquindeako aditza*» *ASJU* XX-3.
- , 1986c: «Hiperbizkaieraren historiaz. Hastapenak. IV. Manuel Arriandiaga» in J. A. Lakarra (arg.).
- , 1968d: «Euskal-aditza Bizkai, Gipuzko, Lapurdi eta Zuberoko izkerantzetan garbiturikoa. (Manuel Arriandiagaren eskuizkribu argitaragabea)», *ASJU* XXI-2.
- LARRAMENDI: A. MANUEL DE LARRAMENDI, *Diccionario trilingüe del Castellano, Bascuence y Latín*, I-II. Donostia, 1745.
- LEGAZ 1880: DAMASO LEGAZ Y LARURENCENA, *Cristauaren Icasbidea. Aita Gaspar Astetec eguina...* Iruña, 1880.
- MENDIBURU 1747: A. SEBASTIAN MENDIBURU, *Jesusen bihotzaren devocioa*. Donostia, 1747.
- MITXELENA 1958: LUIS MICHELENA, «Observaciones al último *Euskera*». *Euskera*, 1958, III- 6-10.
- NOVIA DE SALCEDO: PEDRO NOVIA DE SALCEDO Y CASTAÑOS, *Diccionario etimológico del idioma bascongado*. Tolosa, 1887.
- OC: Ik. ARANA GOIRI.
- PAGOLA 1984: I. PAGOLA, «Neologismos en los juegos florales». *ASJU*, 1984, XVIII-1, 53-159.
- , 1986: R. M.ª de Azkue, *Bein da betiko. Batxi Guzuzur*. Donostia, 1986.
- PARNASORAKO BIDEA: Ik. AZKUE, EUSEBIO M.^a DE.
- PERU ABARCA: JUAN ANTONIO DE MOGUEL, *El doctor Peru Abarca*. Durango, 1881. 1800 inguruan idatzia.
- SARASOLA: IBON SARASOLA, *Hauta-lanerako Euskal Hiztegia*. Donostia, 1984.